

САХАЛЫЫ МААССАБАЙ
ҮӨРЭХТЭЭНИН ТҮСЧҮТЭ

Саллаат олобо,
килбик таптала

Поэт чобуо
куолаһын истэн...

САНА ОЛОХ

Чурапчы улуунун хаһыата • ХАҢЫАТ 1931 СЫЛ АЛТЫННЫЫ 15 КҮНҮТТЭН ТАХСАР • sanaoloh

2021 сыл
Олунньу
12 күнэ
бээтинсэ
№ 10
(11763)

бээтинсэ олунньу 12 > субуота олунньу 13 > баскыһыанньа олунньу 14 > бэнидиэнньик олунньу 15 > оптуорунньук олунньу 16 > сэрэдэ олунньу 17 > чэппиэр олунньу 18

ОЛУННЬУ 13 КҮНЭ – ИЙЭ ТЫЛ КҮНЭ!

— 36 —
b u : k u b a l a r .

а е э æ
й ю ѡ ѡ ѡ ѡ
ш и u y
k q g f
н t d n
с з л р
b j j m
r l k s
h :

Ытыктабыллаах Саха сириг олохтоохторо!

Саха Өрөспүүбүлүкэтин салалтатын уонна тус бэйэм ааппыттан бука барыгытын Төрөөбүт тыл уонна сурук-бичик күнүнэн ис сүрэхпиттэн эбэрдэлиибин!

Саха суругун-бичигин төрүттээччи, уһулуччулаах учуонай, сырдатааччы, тыл үөрэхтээбэ Семен Андреевич Новгородов күн сириг көрбүт күнүгэр биһиги төрөөбүт тылбытыгар сүгүрүйүбүт, ийэ тылбыт улуутун туойабыт, кэрэтин кэрэхсүүбүт, төрүт дьоммутунан киз туттабыт.

Төрөөбүт тыл биһиги өбүгэбит мындыр өйүн-санаатын тиздэр, норуот култууратын, духобунай сыаннастарын ингэринэ сылдьар, биһигини сомоболуур, күүспүтүгэр күүһү эбэр, инникигэ эрэли түстүүр барба баайбыт буолар. Хас биридди көлүөнэ бэйэтин ыччатыгар төрөөбүт тылга таптала ингэрэн бу туохха да кэмнэммит күндү баайбытын ханатар, өлбөт үөстүүр.

Элбэх омуктаах дойдубут тыл ээлгэтинэн олус баай. Ол курдук, Россия Федерациятын Конституцията дойдубу бары норуоттарыгар төрөөбүт тылы чөл хаалларар, үөрэтэр уонна сайыннарар усуллубуйаны тэрийэр быраабы мэккэтиир.

Өрөспүүбүлүкэбэ элбэх тылы дьүөрэтиир үөрэх уонна иһитиннэри эйгэтин олохтуурга улахан болжомто ууруллар. Саха сириг норуоттарыг тылларын чөл хааллары, үөрэтии уонна сайыннары тус сыаллаах судаарыстыбаннай бырагыраамата олоххо киллэриллэр. Оболору төрөөбүт тылынан үөрэтэргэ научнай, методическай төрүттэри, тэрээһини тутсарар үлэ ыытыллар. Биир сүрүн хайысханан төрөөбүт тылы сыылпара эйгэтигэр киллэрии буолар. Тыллар сайдыыларын өйүүр инниттэн Национальнай бэчээт күнэ олохтонно. Маассабай аабыны өйүүр үлэ салбанар, төрөөбүт тылынан кинигэлэр бэчээттэнэллэр. Онуоха Саха сирэ Арасыйыа саамай аабар эригийинэ буолбутун бэлиэтиир тобоостоох.

Үөрүүлэх бэлиэ түгэнинэн, төрөөбүт тылы уонна литэрэтиирэни кизник тарбатыыга, ыччаты өй-санаа өттүнэн иитиигэ үлэли-хамсыы сылдьар биир дойдубулаахтарбытыгар махталбын тиздэбин. Төрөөбүт тылга харыстабыллаах сыһыан – хас бириддибит ытык иһэ. Күүспүтүн түмтэхпитинэ эрэ төрөөбүт тылбыт ырааһын, уратытын чөл хаалларыахпыт.

Күндү Саха сириг олохтоохторо! Бары сабалааһыннарыгытар ситиһиини, айа-тута, үүнэ-сайда тураргытыгар бабарабын! Чэгиэн-чэбдик сылдьыг, этэнгэ буолун!

Айсен НИКОЛАЕВ, Саха Өрөспүүбүлүкэтин Ил Дархана.

СЭМЭН НОБОРУОДАП ҮРДҮК ААТЫГАР

Сэмэн ТУМАТ.

Атас-доһор туттубут,
Үтүө санааларын холбообут,
Үгүстүк суруйсубут,
Үгүстүк өйөнсүбүт
«Саха сангата» сурунаалга
Сайа эппит санааларын
Өйөөбүт, үөрэ истибит
Өркөн тыллаах
Өксөкүлээх Өлөксөйүг,
Алыс күндүтүк санаабыт
Алампа Уйбаанабыһын
Эрэйи энгэринэн тэлбит Эрилик
Эристииниг
Хайдахтаах курдук айманнылар
Хара күнүн күөрэйбитигэр,
Өбүгэн өтөбүн быһан
Хараастыллаах,
Харах уулаах ол тыйыс күннэргэ
Сонньуйбута баарабай Саха
Түһэх суолга утаара,
Турбуттара уолаттара—
Махсыым, Былатыан,

Гаврилов, Донской...
Салгыах буолтара
Сабалаабыт соруккун,
Туруурдуох буолтара
Туруммут мөккүөрүг.
Кинилэр бары үтүбүн
Билинэллэр,
Кинилэр бары кэрэбин
Өйдүүлэрэ, өйүллэрэ!
Бэйэн төлкөлөөн
Бэлиэтээбитин курдук,
Ытык санаан ыттыыбата,
Айыы санаан алдьаммата,
Кэрэ санаан кизикээн биздэ.
«Аабар кинигэттэн»
Уот-кыйым ылан унуордаата
акыйааннары,
Айар-туойар тылын имэнэр
Сүдү бэйэлээх талааныгар
Сүгүрүттэ норуоттары!
Саха омук омук буолла!
Өрөгөйө үрдээтэ,
Өйдүүн-санаалыын тубуста,
Үтүөнү саныыр, билгэтиир,
Үтүгүннээх үйэттэн ордор,
Үтү-хайабаһы көрдүүр,
Үгүһү билэр, өйдүүр
Үөрэхтээбэ элбээтэ!

Саха дьолугар төрөөбүт-
үөскээбит
Сэмэн Ноборуодап
Соргулаах саргытыгар
Ураанхай сахабыт аатыттан
Чурапчын, Болтогон
буоруттан
Үтүөнү үксэппит үрдүк ааккар,
Мунурун булларбатах сүдү
талаангар
Хоолдуктаах бэйэбит хонкуйан,
Сүһүөхтээх бэйэбит сүгүрүйэн
туран,
Нөрүөн нөрүйдэхпит буоллун!
Сэмэн Ноборуодап аата
Саха тыллаах баарын тухары
Саргыга кытта,
Үчүгэй, үйэлээх
Үөдүйэрин тухары
Үтүөтэ аабылла,
Айхаллана,
Ахтылла-саната туруохтун диэн
Алгыстаах тылынан
Аман өспүтүн амалыан,
Тупсабай тойуктун туойан,
Тапталлаах уолбут
Төлкөлөөх аатыгар
Туһуламмыт дьоро күммүт
Аанын аастахпыт буоллун!

--- НОВОСТИ РЕСПУБЛИКИ ---

Подписан указ об установлении запрета на 2021 год на привлечение к работе иностранных граждан на основании патентов

Глава Якутии Айсен Николаев подписал указ об установлении на 2021 год запрета на привлечение хозяйствующими субъектами, осуществляющими деятельность на территории республики, иностранных граждан, работающих на основании патентов, по отдельным видам деятельности.

Указом утверждён перечень видов экономической деятельности, по которым устанавливается запрет на привлечение иностранных граждан, осуществляющих трудовую деятельность на основании патентов.

В этот перечень, согласно документу, включены сельское, лесное хозяйство, рыболовство,

рыбоводство, животноводство, охота, лесоводство, лесозаготовка, производство мебели, пищевых продуктов, одежды, разборка и снос зданий, разработка строительных проектов. Также в список попали пассажирские и грузовые перевозки.

Помимо этого, мигрантам запрещено заниматься оптовой и розничной торговлей. Здесь запрет распространяется на продажу всех видов продукции, кроме торговли автомобилями и мотоциклами. Также мигрантам запрещено заниматься деятельностью в области образования, здравоохранения, научной деятельности.

Согласно указу, численность используемых иностранных работников должна быть приведена в соответствие с запретом в течение трёх месяцев.

Подробно с указом Главы РС(Я) от 8 февраля 2021 года № 1667 «Об установлении на 2021 год запрета на привлечение хозяйствующими субъектами, осуществляющими деятельность на территории Республики Саха (Якутия), иностранных граждан, осуществляющих трудовую деятельность на основании патентов, по отдельным видам экономической деятельности» с полным перечнем видов деятельности можно ознакомиться здесь.

Пресс-служба Главы Республики Саха
(Якутия) и Правительства Республики Саха
(Якутия).

--- ТӨРӨӨБҮТ ТЫЛ КҮНҮН КӨРСӨ ---

САХАЛЫЫ МААССАБАЙ ҮӨРЭХТЭЭНИН ТҮСЧҮТЭ

Сэмэн Ногуруодап. Бу -- саха омука үйэлэргэ умнуллубат аат." Үөрэххэ- сырдыкка тиксикит сахалар бука бары Новгородовка махтаналлара, кинини таптыыллара, туох да мунааба суох. Төрөөбүт норуота Семен Андреевичи халлаан аанньалын, танара курдук санаабыт киһилэрэ" диэн саха биир биллиилээх учуонайа, устуоруйа наукатын доктора, профессор Георгий Прокопьевич Башарин эппитини, оччотоогу үөрэбэ суох сахалар маассабай үөрэхтэниилэригэр Семен Андреевич тугунан да кэмнэммэт үтүөлээх. "Революция иннинэ нэһилиэнньэ 87%нын сахалар ыллар буоллахтарына, 0,7% эрэ үөрэхтээбэ, ол оннугар былыргы Боотуруускай улууспутугар, биир улахан улууска 3 учууталлаах, 2 начаалынай оскуола, 8 танара дьыэтэ, 20 абабыт баара" диэн суруйаллар. Новгородов олохтот, үлэлээбит кэмэ да сүрдээх уустук, ыарахан кэм этэ -- дойдуга гражданскай сэрии охсуута, аас-туор олох. Ону ол диэбэккэ, олох күүстээх санаалаах, ылыммыт сыалын- соругун булгуччу толорорго туруммут дьиннээх патриот эрэ буолан, кинини норуотугар онорбут сөбүмэр үтүөтүгэр аанньалга, танараба тэннээтэхтэрэ.

С.А.Новгородов Чурапчы улуугар Болтоно нэһилиэгэр ырыаба ылламмыт, хоһоонно хоһуллубут киэн Чуораайытта алааска, 1892 сыллаахха олунньу 13 күнүгэр сылгы- сүөһү баайдаах Андрей Александрович уонна Анна Николаевна Новгородовтар дьыэ кэргэннэригэр алтыс оҕон төрөөбүтэ. Кыра эрдэбиттэн үөрэххэ дьобурдаах уол улаатан, үөрэби батыһан, дьыэтиттэн- уотуттан, дойдуттан тэйэн, куоракка киирэн реальной училищени бүтэрбитэ. Салгыы собуруу үөрэнэ барбыта

Өссө 1913 сыллаахха эдэркээн киһи "Төрөөбүт соругум" диэн хоһоонунан олоххо бэйэтин сыалын туруоруммута. Санкт Петербург биер биллэр университетигэр илинни норуоттар тылларын үөрэтэр факультетка үөрэххэ кириитэ да олоххо сыалын толорорго туһуламмыт курдук. Салгыы 21 саастаах эдэркээн устудьун Бүтүн Арасыйытатаагы учууталлар сийэстэригэр "Сахалар тустарынан уонна саха оскуолаларын уонна кинилэр үөрэххэ бырааптарын туһунан" күүстээх, туруорсуулаах тылы эппитэ: "Саха оҕолоро сахалыы үөрэниэхтээхтэр, саха оскуолалара баар буолуохтаахтар, онно үөрэнэргэ сахалыы учебниктары таһаарыа үбүлээһин наада" диэн. Бу оччотоогу кэмгэ хорсун быһыы этэ. Үөрэнэ сылдьан, бэйэтин үөрэбин таһынан, сахалыы алфавит онороору, элбэх омок уопутун үөрөппитэ, элбэх омок учуонайдарын кытта ити боппуроска сибээстэспитэ. Ол иһин кини ити туруоруммут соругун толорорун атын омукар интэриэһиргээн кэтээбиттэр, сэнээрбиттэр. Ол туһунан үөрөппит учууталларыттан биридэстэрэ, профессор Самойлович С.А.Новгородов кэриэһигэр анаммыт ыстатыйатыгар суруйбута. Бастаан кирибит араб, персия, татаар түүр тылларын үөрэтэр салааттан, монгол, түүр, тюрк, манчжур тылларын үөрэтэр салааба көспүтэ, ити эмиз мээһэбэ буолбатах буолуохтаах. Семен Андреевич норуотугар эдэр эрдэбиттэн бэйэтэ бабарбыт бабата, норуотун суруктаан- бичиктээн, сырдыкка, үөрэххэ, сайдыыга тардыы этэ.

1917 сыл кулун тутарга "Саха бааһынайдарын бастакы көңүл сийэстэригэр" С.А.Новгородов сахалыы букубаары, В.М.Ионов нууччалыы алфавиттаах букубаарыгар олобуран онорорго туруорсан тыл этэр. Сийэс ону ылынар. В.М.Ионов көңүл биэрэр, үп-харчы көстөр. Онон Семен Андреевич сааскыттан сабаллаан,

Ионов букубаарыгар олобуран, Н.Е.Афанасьев учууталлыын букубаар оноһуугар сыралаһан үлэтиллэр. Бу кини норуоттар икки ардынаагы фонетическай транскрипцияба олохтот латинскай букубалары туттан сахалыы алфавитка бастакы холонуута этэ. Бастакы букубаар "Сахалыы сурук бичик" диэн ааттанан, 1917 сыллаахха балабан ыйыгар Дьокуускайга 4000 ахсаанынан бэчээттэнэн тахсыбыта. Бу дьобус гынан баран, саха норуотугар улахан суолталаах кинигэ этэ.

1920 сыллаахха ити букубаары тупсаран, "Бастакы сурук -- бичик" диэн аатынан 3300 ахсаанынан бэчээттэппитэ. Букубаар кэнэтиллибитэ, ол курдук кылгас кэпсээннэр, остуоруйалар, хоһооннор, ырыалар киллэриллибиттэр. Өссө учууталга аналлаах көмө матырыйааллар сыһыарыллыбыттар.

Саһа сахалыы алфавиты онорууга, баар уопуту үөрэтэн, саха үөрэхтээхтэрин кытта үгүстүк сүбэлэспитэ, кэпсэппитэ. Манна араас көрүүлэр, этиилэр күөрэйбиттэрэ, мөккүөрдэр да бааллара. Саха үөрэхтээхтэрэ будьүүлэһиигэ да туора турбатахтара, үгүстэрэ санааларын атастаспыттара. Новгородов норуотун түргэнник суруктуур- бичиктиир, элбэх киһини түргэнник аабарга, суруйарга үөрэтэр уустуга суох судургу ньыманы буларга үлэлэспитэ.

Бу көрдөөһүннэригэр быһаччы учууталларын кытта эмиз сүбэлэһэрэ, санаатын этэрэ. Онон түмүгэр эрдэ туттубут, учуутала Л.В.Щерба тупсарбыт, норуоттар икки ардыларынаагы фонетическай транскрипцияба тохтообута. Маны кини латинскай алфавитка олордон, сахалыы алфавит онорбута. Оччотоогу кээмэйинэн киэн дьүүлэһии кэнниттэн, 1923 сыллаахха, Новгородов алфавитын туһаныыга, туттулууга киллэрии быһаарыллыбыта. Бу иннинэ

миссионердар тутта сылдыбыт алфавиттара чуолкай сахалыы дорбоону бэлиэтээбэттэр, бэлиэтиир да буоллахтарына, ол суруллууга уустук диэн Семен Андреевич итинник сахалыы дорбоону сөпкө бэлиэтиир алфавиты наукаба олобуран онорбута.

Саһа алфавиты өрөспүүбүлүкэ оччотоогу салалтата сүрдээгин өйөөбүтэ. Новгородов суруга -- бичигэ олоххо кириитигэр И.Н.Барахов, М.К.Аммосов, П.А.Ойуунускай тус бэйэлэринэн бу үлэни өйөөбүттэрэ, көмөлөспүттэрэ.

Новгородов букубаларын куттары, саһа бэчээтиир тэриллэри атылаһыы, собурууттан ажалтары биер киһи холугар оччотоогу кэмгэ кыаллыбат суол этэ. Бэл, сөптөөх кумаагы суох буолан, Семен Андреевич хаста да Петрограднан, Москванан дойдуга ыарахан балаһыаньаба олордобуна, үп-харчы суоһар, айан кыһалбатын аахсыбакка айаннаан, бэйэтэ сүүрэн- көтөн, сахалыы алфавит шрибин куттаран, "Сурук -- бичик" букубаары уонна "Ааһар кинигэни" 5000 ахсаанынан бэчээттэппитэ. Бу сырыыга кирибит этиилэри учуоттаан, алфавитка уларытылары, тупсарылары киллэрбитэ. Ол курдук, улахан букуба баар буолбута, сорох букубаны уларытыыны киллэрбитэ, сурук бэлиэлэрин уонна пунктуация сорох быраабылаларын туттуу көрүллүбүтэ. Эбии ааһарга букубаарга 70тан таһа оҕолорго аналлаах айымньылар кирибиттэр. Бу "Сурук бичик" букубаары методистар билигин даһаны үчүгэй тутуллаах, ол кэмгэ сөптөөхтүк таньыллыбыт букубаар диэн сыаналыыллар. Аны "Ааһар кинигэбэ" саһа оччотоогу үөрэхтээхтэрин көмөлөрүнэн норуот үгэстэрин, устуоруйатын, айылба көстүүлэрин, көтөрүн-сүүрүн туһунан билэргэ-көрөргө аналлаах ыстатыйалар, нуучча суруйааччыларын айымньылар саһалы тылынан, норуот тылынан

уус уран айымньытыттан ис кирибэхтик таньыллан кирибиттэрэ.

Новгородов алфавитынан нэһилиэнньэбэ маассабай үөрэхтээгин сабаллан, ликбезтэр тэриллэн, дьон улаханньын-кыралыын утаппыттыы ылынан, төһө эмэ уонунан тыһыынча саһа дьон төрөөбүт тылларынан ааһа, суруйа үөрэммиттэрэ. Итинтэн үөрэхтэнэн, саһа дьон киэн туттар чабылхай дьон үүнэн-сайдан тахсыбыттар. Холобур, устуоруйа наукатын доктора Г.П.Башарин 17 саастааһар Новгородов алфавитынан үөрэнэн, үөрэххэ дьобура аһыллан, бөдөн учуонай буолбута. М.Ф.Добордуурап Новгородов алфавитынан кылгастык үөрэнэн, салгыы оскуола диэннэ үөрэммэккэ, бэйэтэ дьарыктанан, саһа биллиилээх суруйааччыта, драматура, кыраайы үөрэтээччи буолбута, итинник холобуру элбэби аһалыахха сөп. И.Н. Барахов өссө 1926 сыллаахха, БКПб Саһа сиринээби обкомун сэкирэтээрэ: "Барыллаан ааһынан урукку аһыах уонунан ааһыллар дьон оннугар бэлиэр Новгородов алфавитынан 30000 ааһар уонна суруйар улахан дьон уонна оҕолор баар буоллулар,"- диэн этэн турар. П.А.Ойуунускай: "Хаалылаах Саһа сирин үөрэбэ суох үлэһит маассатыгар Новгородов транскрипцията, аһыс сыл устата, култуурунай революцияба улахан төһүү күүс буолбут,"- диэн улахан сыанабылы биэрэн турар.

С.А.Новгородов норуотун сайдыытыгар, олоһо тупсарын туһугар уопастыбаннай үлэттэн туора турбатаа, оччотоогу саһа үөрэхтээхтэрин курдуккыаба, бириэмэтэ тийэринэн, араас уопастыбаннай үлэлэри толороро. Ол курдук, 1921 сыллаахха Сэбиэттэр Бүтүн Арасыйытатаагы IX сийэстэригэр дэлэгээт, 1922 сыллаахха Наркомнацка М.К.Аммосовтыын Саһа сирин бэрэстэбиитэлинен үлэлээбитэ, итин таһынан араас хамыһыйаларга, Саһа сирин Бырабыыталыстыбатын араас дьаһалларыгар, тэрээһиннэригэр кыттар.

Талааннаах лингвист, учуонай Семен Андреевич, элбэби оноруох, үлэлиэх киһи, баара эрэ күн сиригэр 32 сыл эрэ олорбута. Көмүс унуоһа Ленинградка «Смоленская» кылабыһаба көмүллүбүтэ.

Философскай наука доктора, профессор А.Е.Мординов: "Кини кылгас буолан баран, кэрэ олоһо, төрөөбүт норуота сайдарыгар киллэрбит кылаата хаһан да умнуллуо суоһа,"- диэн эппитин курдук, саһа көлүөнэ саһа дьон умнубаттар, Саһа сирин үрдүнэн Төрөөбүт тыл күнүгэр -- Семен Андреевич төрөөбүт күнүгэр кинини мэлдьи ахталлар, кини аатынан үрдүк таһымнаах араас дьаһаллары, тэрээһиннэри ытталлар.

**Захар ЕГОРОВ,
СӨ үөрэхтээһинин Бочуоттаах
бэтэрээнэ.**

--- ДОРУОБУЙА ХАРЫСТАБЫЛА ---

Убаастабыллаах улууспут олохтоохторо!

Бүгүһүнү көрдөрүүнэн улууспутугар, Доруобуйа харыстабылын министриэстибэтин бирикээһинэн, 15 инфекционной куойка баар.

Күн аайы биер терапевт-быраас ОРВИ-нан, ковидынан ыалдыбыт ыарыһахтар ыңырыыларыгар сылдыар. Күннэ регистратураба, быһа барыллаан, терапевт-бырааска 25 ыңырыы киирэр.

Диспансеризация, медицинскэй көрүү анал сурутуунан тиһиктээхтик ытыллар, онно аһан тупа терапевт-быраас үлэлиир. Көһө сылдьан үлэлиир медицинскэй көрүү - тэрилтэлэргэ, нэһиликтэргэ нэдиэлэбэ биирдэ, чуолаан оптурунуһук күһнэ былааннанан, сабаллан ээр. Ол курдук, Чакыр, Хоптобо, Сылан, Хадаар нэһиликтэригэр ытылынна. Сурутуунан ОРВИ-лаабыт ыарыһахтары көрөргө күн анаардаан икки

бырааһы анаан үлэлэтэбит.

Терапия баазатыгар терапия, кардиология, неврология куойкалара толору үлэлээн эрэллэр.

Күн бүгүн Чурапчы улуугар "COVID-19" ыарыыны утары үлэлиир суһал ыстаап киин балыһаны кытта ыкса ситимнээхтик үлэлэһэр.

Чурапчыга "COVID-19" ыарыыга ыалдыбыт киһи уопсай аһаана 800 --тэн таһыста. Ол иһигэр үтүөрбүт дьон -- 788, ол эбэтэр 98%-на тэннэстэ. 264 киһи балыһаба сьтан эмтэни кууруһун толору ааста. Билигин балыһаба 4 киһи эмтэнэ. 479 киһи таһан эмтэннэ. Мантан 477 киһи үтүөрдэ, 2 ыарыһах эмтэнэ сылдыар. Куорат балыһатыгар 41 киһини ыыттыбыт, итинтэн 4 киһи эмтэнэ сылдыар, онтон 34 киһи үтүөрдэ. Хомойуох иһин, 6 киһи олохтон туораата.

Улууспутугар коронавирус инфекциятын утары "ГамКовидВак" вакцина кэлэн, 490 киһи маннайгы компонентны ылла, аны 10 киһи ылаха хаалла. Иккис компонентны 63 киһи ылла, 437 киһи ылаха күүтүллэр. "ЭпиВак" вакцинаны 4 киһи ылла, 6 киһи ылаха хаалла. Вакцинаны кэлэр нэдиэлэбэ эбии кэлиэхтээх.

Грипп утары "Совигрипп" вакцина, былааннамытынан, нэһилиэнньэбэ 100% оноһулунна. Ол иһигэр 6850 оҕо, 5785 улахан киһи, 400 эмчит вакцинация ыллылар.

Билигин улууска эпидемия намтаан турар кэмэ, ол да буоллар, биридиэлээн ыалдыбы син биер тахсыталыыр. Ытыктабыллаах улууспут дьон-сэргэтэ! Бары санитарнай нуормалары тутуһарбытын умнуубун, ыарыыны этэннэ аһарыабын, бэйэ-бэйэни харыһаһабын!

Киин балыһа салалтата.

БЫРАБЫТАЛЫСТЫБА ОТЧУОТА

2020 сылга COVID-19 дынын тарбаныта экэнизмикэни халбаннатта, киһи аймах олобун бүтүннүүтүн уларытта.

Саха сирэ кириисииһи утары үс бакыат дыаһалы ылыннан, дойду бастакы эргийиэннээби ахсааныгар киирдэ. Нэһилиэнньэни, доруобуйа харыстабылын уонна экэнизмикэни өйүүргэ бары үбүлээһини, көмөнү ааҕан, уопсайа 34,2 млрд солкуобай көрүлүннэ, ол иһигэр федеральнай дыаһалларга 23,2 млрд солкуобай, эргийиэннээби дыаһалларга 11 млрд солкуобай ыытылынна.

Оҕолоох 160 тыһ. дыээ кэргэннэ уонна 57,7 тыһ. үлэтэ суох дыонно төлөбүр уонна босуобуйа быһыытын уопсайа 9,2 млрд солк. суумалаах көмө оһоһулунна. Дьобус биисинэһи өйүүргэ 1 миллиард кэринэ үл ыытылынна. Ол курдук, 13 тыһыынча урбаанныкка субсидия, нолуокка чэпчэтии, нолуок төлөбүрүн болдьобун уһатыы көрүлүннэ. Социальной-экэнизмическэй тиһик дьолун суолталаах тэрлэтэлэригэр чэпчэтиилээх кирээдиги, субсидия, судаарыстыбаннай мэкитиз уонна нолуок төлөбүрүгэр болдьобу уһатыы быһыытын 7,1 млрд солкуобайдаах көмө оһоһулунна.

Өрөспүүбүлүкэбэ социальнай эбийиэктери тутуу үлэтэ тохтообото. Федеральнай былаас уорганнарын кытары ситимнээх үлэ уонна өрөспүүбүлүкэ инфраструктуратыгар бүддьүөт таһынаабы инвестицияны тардыы түмүгэр 43 социальнай эбийиэк тутулунна, ол иһигэр 9 оскуола, 6 оҕо уһуаана, 14 биэлсэр-акушер пууна, 3 амбулатория, 1 терапевтар отделениелара, култуура 5 эбийиэгэ, физическэй култуура уонна успуорт 5 эбийиэгэ.

Өрөспүүбүлүкэбэ федеральнай бүддьүөттэн көрүллэр үбүлээһин кээмэйэ сылтан сыл улааттар. 2020 сылга национальнай бырайыактары олоххо киллэриигэ уопсайа 28,5 млрд солк. ыытылынна, бу 2019 сыл таһымьтан 28% үрдүк, ол иһигэр федеральнай бүддьүөттэн 17,4 млрд солкуобай ыытылынна (бу ааспыт сылтан 1,3 төгүл элбэх).

Саха сирэ нэһилиэнньэ айылба быһыытын эбиллиитинэн уонна оҕо төрөөһүнүнэн инники күөҥнэ - Россия регионнарын оротугар 7 миэстэбэ, Уһук Илиннэ 1 миэстэбэсыйдыар.2020 сылга өрөспүүбүлүкэ нэһилиэнньэтин ахсаана 1,3% элбээн, 984,7 тыһ. киһиэхэ тэннэстэ.

Оҕолоох дыээ кэргэни өйүүр дыаһаллар киэн хабааннаахтык ыытылларлар. “Демография” национальнай бырайыак “Оҕо төрөөһүнүгэр дыээ кэргэни үбүнэн өйөөһүн” регионаабы бырайыагын чэрчитинэн сыл түмүгүнэн 20 тыһыынчаттан тахса ыал, оҕо төрөөбүтүнэн сибээстээн, төлөбүр ылла.

Иккис оҕо төрөөтүбүнэ бэрлилэр регионаабы ийэ хапытаалын 3,3 тыһ. дыээ кэргэн ылла. Үһүс эбэтэр онтон кэнники оҕо төрөөтүбүнэ (имтэ ылыыга) бэрлилэр “Дыээ кэргэн” өрөспүүбүлүкэтээби ийэ хапытаалын 2,8 тыһ. дыээ кэргэн ылла.

Итини тэнэ, 2020 сылга Россия Президентин Ыйаабынан үстэрттэн сэттэтиригэр диэри саастаах оҕолорогар харчынан ыйдаабы төлөбүр быһыытын өйөбүл эбии дыаһала ыытылынна.

Сокуюннай саастарын туола илик 5 уонна онтон элбэх оҕолоох 117 ыал олоһор усулуобуйатын тупсарына.

Бастакы медицинскэй-санитарнай өнөнү оноруу хаачыстыбалаах уонна хас биридии киһиэхэ тобоостоох буолуутун үрдэтигэ туһайылыбыт “Доруобуйа харыстабыла” национальнай бырайыагы олоххо киллэрии тохтоло суох ыытыллар.

Өрөспүүбүлүкэ 17 оройуонугар уонна Дьокуюскай куорат таһынаабы сэллээннээбэ 14 биэлсэр-акушер пууна уонна 3 быраас амбулаторията үлэс киирдэ.

Дьокуюскайга өрөспүүбүлүкэтээби Искэн ыарыыларын эмтиир киини уонна Сүрэх-тымыр киинин иккис уочаратын тутуу үлэтэ салгыы ыытыллар. Дьокуюскай куоракка Искэн ыарыыларын эмтиир киин бары блоктарын уонна куорпустарын 3 этээстээх дыээтин көндөйө тутулан бүттэ. Искэн ыарыыларын эмтиир диспансерга анаан 2020, 8 мөл. солкуобайга 21 аныгы медицинскэй тэрлп атылаһылынна.

Медициэ 18 тэрлпэтигэр оҕо поликлиникалара 129,0 мөл. солкуобай суумалаах медицинскэй тэрилинэн хааччылыннылар. 31 суһал медицинэ көмөтүн массыыната атылаһылынна. Эми-тому хааччыыыга 2,5 млрд солкуобай ыытылынна (2019 с. – 2,2 млрд солк.).

“Земскэй доктор” уонна “Земскэй биэлсэр” бырагыраамаларынан төлөбүрү тыа сиригэр үлэли тийибит 156 медицинэ үлэһитэ, Арктика зонатыгар үлэли тийибит 55 быраас уонна 5 биэлсэр ылла.

“Облачная поликлиника” диэн куйаар ситимин сыһарыыта үлэбэ киирдэ. Бу тиһиккэ 40 медицинэ тэрлпэтэ киирдэ, 746 быраас үлэлиир.

Коронавирус ыарыытыттан сылтаан өрөспүүбүлүкэ үлэтин ырыынагар бөрүкүтэ суох экэнизмическэй быһыы-майгы үөскээтэ. Үлэтэ суох буолуу саамай улахан таһыма 2020 сыл бэс ыйыгар бэлэстэммитэ: 7,7% тийибитэ. Сыл бүтүүгүгэр бу көрдөрүү 7,4% тэннэспитэ.

Нэһилиэнньэ дыарыктаах буолуутун сулууспатын өнөтүнэн туһанааччы ахсаана, 2019 сылы кытта тэннээтэххэ, икки төгүл улаатан, 61,9 тыһ. киһиэхэ тэннэстэ. 2020 сылга 18,5 тыһыынча киһи үлэнэн хааччылынна.

Нэһилиэнньэ дыарыктаах буолуутун сулууспата тэрийэр дыаһалларыгар 24,7 тыһ. киһи хабылынна. Үлэтэ уонна дыарыга суох 3 тыһ. гражданын үлэ ырыынагар ордуқ ирдэнэр идэлэргэ үөрэтини ааста.

“Олохтоох каадыры – бырамыысыланнаска” бырайыагы олоххо киллэрии үлэ регионаабы ырыынагар экэнизмическэй быһыы-майгы биэгэтиитигэр сүнкэн суолталаах. Бу бырайыак чэрчитинэн өрөспүүбүлүкэ 7,8 тыһ. олохтооҕо үлэнэн хааччылынна.

Социальнай тынааһыны намыратар инниттэн Россия Федерациятын Бырабыыталыстыбага үлэтэ суох граждандары өйүүр дыаһаллары ылыммыта. 2020 сылга үлэтэ суох 57,7 тыһыынча гражданын 1,96 млрд солкуобай суумалаах социальнай төлөбүр оһоһулунна.

Үөскээбит быһыыга-майгыга кэккэ категориялаах граждандарга социальнай көмүскэл ураты суолтаны ылар.

Дыэбэ оһоһуллар социальнай өнөнөн 5213 киһи хабылынна. Сааһырыбт дыонно анаан 222 көрөр-харайар дыээ кэргэн тэрилиннэ.

Аадырыстаах матырыяалынай көмөнү 1 293 дыээ кэргэн уонна соботобун олоһор граждандар ыллылар.

Ырахаттары туоруурга көбүлүүр көмөнү кыра дохуоттаах 6,6 тыһ. ыал ылла.

Өрөспүүбүлүкэ дыонун-сэргэтин олобун уйгутун тупсарар инниттэн 2030 сылга диэри Саха Өрөспүүбүлүкэтигэр ииттинэн олоһу мунутуур алын кээмэйиттэн кыра дохуоттаах нэһилиэнньэ аранатын кыччатты эргийиэннээби бырагыраамата ылылынна.

2020 сылга 520 тыһ. кв. м олоһор дыээ, ол иһигэр 292 тыһ. кв. м элбэх кыбартыраллаах дыээ, 228 тыһ. кв. м чааһынай дыээ, үлэбэ киирдэ (былаан 101%).

2020 сылга чэпчэтинэн туһанар категориялаах (тулаайах оҕолоро, Аҕа дойду Улуу сэриитин бэтэрээннэригэр, эдэр ыалга, бойобуйа дыайыбэтэрээннэригэр, инбэлииттэргэ)1 209 гражданын (дыээ кэргэннэ) олоһор усулуобуйаны тупсарарга уонна олоһор дыээни атылаһарга уопсайа 1,7 млрд солкуобай ыытылынна.

Өлүүлэһэн тутууга кыттар граждандар бырааптарын көмүскүүр Саха Өрөспүүбүлүкэтин пуондата тэрлпэтигэр 1 052 гражданын бырааба чөлүгэр түһэрилиннэ, ол түмүгэр суобаһа суох дыээ туттааччылартан эмсэбэлээбит дыон ахсаана 1 670 киһиттэн көбүрөөн 618 киһи буолла. Кыһалбалаах эбийиэк ахсаана эмиэ аҕыйаата: 17 эбийиэктэн көбүрөөн 10 эбийиэккэ тэннэстэ.

“Дыээ-уот уонна куорат эйгэтэ” национальнай бырайыак чэрчитинэн саахалланар туруктаах олоһор дыээтэн дыону көһөрүүгэ 2020 сылга өрөспүүбүлүкэбэ 10,1 млрд солк. кээмэйдээх эбии үбүлээһин көрүлүннэ, 103,5 тыһ. кв. м изнээх саахалланар туруктаах олоһор дыээтэн 5,5 тыһ. киһи көһөрүлүннэ.

Национальнай бырайыак чэрчитинэн 45 дыээ таһынаабы сир-уот тупсабай оһоһулунна уонна 24 муниципальнай тэрлпэтигэ 9 уопастыбаннай сир тэрилиннэ.

Өлүөнэ муостатын тутуу бырайыага РФ Бэрэсэдьиэнэ В.В. Путин өйөбүлүнэн дыиннээхтик олоххо киллэрлилэр түһүмэххэ табыста, Уһук Илин сайдыытын Национальнай бырагырааматыгар киллэрилиннэ. Бырайыак уонна симизтэ докумунун оноруу бастакы түһүмэбэ түмүктэннэ. Сотору кэминэн тутуу үлэтигэр кирири былааннанар. Ахсынны 21 күнүгэр Россия Федерациятын Тырааныспарга министиэристибэтигэр биздэмистибэлэр икки ардыларынаабы хамыһыһа биһиги бырайыакпытын тумус тутуулар бырайыак быһыытын өйөөн, федеральнай бүддьүөттэн үбүлээһин кээмэйин уонна болдьобун быраагарга Бырабыыталыстыба тырааныспарга хамыһыһатын көрүүтүгэр кытта.

2020 сылга 534,9 км уһуннаах массыына суола үлэбэ киирдэ. 12 муниципальнай оройуонна 104,3 км массыына суолун тутарга уонна өрөмүөннүүргэ 1,1 млрд солкуобай ороскуоттанна.

Өрөспүүбүлүкэ бары оройуоннарыгар 1 119 чааһынай дыээ киин ититэр тиһиккэ холбонно.

2020 сылга 28,9 км усталаах гаас турбата тардылынна. “Газпром” ПАУо кытта 2021-2025 сыллардаабы кэмнэ гааһынан хааччыыы уонна гааска холбонуу сайдыытын холбоһуктаах бырагыраамата илии баттанна. Бу бырагыраама көмөтүнэн өрөспүүбүлүкэ оройуоннарын 21 нэһилиэнньэлээх пууна гааска холбонубура.

Тулалыыр эйгэ харыстабылын салаатыгар 5 тыһ. тахса хонтуруоллуур-кэтиир тэрээһин ыытылынна. Айылба харыстабылын сокуюнун кэһи 2,5 тыһ. тахса түбэлтэтэ булулуна, 377 ыйыы оһоһулунна, 2,0 тыһ. ыстараал уонна тулалыыр эйгэбэ оһоһуллубут хоромньуну толуйар туһунан 154 ирдэбил түһэрилиннэ.

2020 сыл устатыгар 2000 км сибээс волоконнай-оптической утаба эбии тардылынна, түргэн Интернеткэ 36 нэһилиэнньэлээх пуун холбонно.

“Ростелеком” ПАУо оскуолалар сиринэн бэрлилэр Интернет сибээстэрин босхо түргэттэтэ, мань таһынан төлөбүрү үрдэппэккэ эрэ дыээ Интернетэ түргэн буоларын хааччыда.

Электроннай көрүнүнэн уопсайа 114 судаарыстыбаннай уонна 28 муниципальнай өнө оһоһуллар. Судаарыстыбаннай өнөлөр порталларыгар үлэлииргэ ирдэнэр Биир кэлим тиһиккэ нэһилиэнньэ 92,2% учуоттанна.

Саха Өрөспүүбүлүкэтин судаарыстыбаннай уонна муниципальнай өнөлөрүн оноруу порталын нөнүө сайабылыаннаы биэри ахсаана ааспыт сыллаабы көрдөрүүнү 2,5 төгүл куюһарда. Пандемия кэмигэр кэккэ төлөбүрдэри сайаапката суох биэри көрүнэ олохтонно.

Култура маассабай тэрээһиннэрин (“Улахан гастроллар-онлайн”, Саха сирин Филармониятын кэнсирдэрин, “Ыһаах” өрөспүүбүлүкэтээби национальнай бырааһынныыгы) Ютуб канал, социальнай ситимнэр уонна Култура.РФ портал ресурсаларын нөнүө онлайн ыытан саҕалаатыбыт.

Саха сирэ IT-өнөнү экспорка таһарыыга Уһук Илиннэ инники күөҥнэ сылдыар. 2020 сылга 7 муниципальнай IT-киин тэрилиннэ. “IT-парка” Үрдүк технология паркатын резиденнэрин ахсаана 111 тэннэстэ.

Уопсай үөрэх тиһигэр 2020 сыл балабан ыйыгар Норуоттар икки ардыларынаабы Арктика оскуолата аһылынна. Куонкурус түмүгүнэн 22 муниципальнай оройуонтан уонна Дьокуюскай куораттан 185 оҕо талылынна.

2020 сылга эпидемияны босхор туһугар ураты эресиим киллэриллэн, өрөспүүбүлүкэ оскуолалара эпидемиологическай быһыы-майгы туругуттан көрөн 3 көрүнүнэн (оскуолаба, дыэбэ олоһор, 2 көрүнү аттаран) үлэлээтилэр. Пандемияны утары ылыныллыбыт дыаһаллары хааччыларга анаан оскуолаларга рециркулятордары атыласпыт ороскуоттара толуйулунна. Кыра дохуоттаах дыээ кэргэттэр үөрэнээччилэригэр 2 472 единица көмүтүгэр, ноутбук, планшет бэрлиннэ.

“Үөрэх” национальнай бырайыак чэрчитинэн “Үүнүү точка” диэн сыһыппара уонна гуманитарнай хайысхалаах үөрэх 42 киһиэ тэрилиннэ. “Үөрэх тиһигэр сыһыппара эйгэтэ” бырайыагынан 102 оскуолаба үөрэх тиһигэр сыһыппара эйгэтин тус сыаллаах көрүнүн киллэригэ аналлаах тэрлп атылаһылынна.

“Земскэй учуутал” бырагырааманан 19 учууталга 2 мөлүйүүн солкуобай кээмэйдээх харчынан төлөбүр оһоһулунна.

38 тыа оскуолатыгар успуорт саалалара өрөмүөннэннилэр, успуорка аналлаах малынан уонна тэрилинэн хааччылыннылар.

Саха Өрөспүүбүлүкэтин Идэбэ урутаан бэлэмнээр киһиэ тэрилиннэ. 2020 сылга бу киһинэ 2 тыһыынчаттан тахса истээччи үөрэннэ.

Саха Өрөспүүбүлүкэтин Ил Дарханын быһаарыытынан 2020 сылтан киһини онорон таһарыыга гранынан өйөбүл олохтонно. Ол курдук 7 бырайыакка 20 мөл. солкуобай суумалаах үп көрүлүннэ.

Ыччат көбүлээһинин өйүүр инниттэн волонтердары кытары үлэ киһинэрэ арылыннылар. Өрөспүүбүлүкэ уопастыбаннай үлэбэ баа өттүнэн кыттыыга эргийиэннэр бастын үлэлэрин Бүтүн Россиятаабы “Үтүө дыала эргийиэнэ” куонкуруһугар кыйан 5,3 мөл. солкуобай суумалаах субсидияны ылла.

Өрөспүүбүлүкэбэ 2020 сыл кулун тутарыгар Кэмиэрчэскэйэ суох тэрлпэлэри өйүүр ресурснай киһи аһылынна. Саха Өрөспүүбүлүкэтин Ил Дарханын Ыйаабынан граждандар уопастыбаны сайыннарыы граннара аан бастаан олохтоннулар. Куонкурус түмүгүнэн Саха Өрөспүүбүлүкэтин Ил Дарханын гранын 43 социальнай хайысхалаах кэмиэрчэскэйэ суох тэрлпэ ылла.

Россия Федерациятын Президентин граны федеральнай куонкуруһар кыттарга өрөспүүбүлүкэттэн 309 сайаалка киирдэ, олортон 56 бырайыак 61,8 мөл. солкуобай суумалаах өйөбүлү ылла.

Сылга 445 успуорт тэрээһинэ былааннаммытыттан хааччатыыр дыаһаллартан сылтаан 161 ыытылынна, онно 97 тыһыынчаттан тахса киһи кытынна. Успуорт сүрүн тэрээһиннэрэ: успуорт кыһынны көрүннэрин IV спартакиадада уонна успуорт адаптивнай көрүннэрин XIII спартакиадада ыытылыннылар.

Өрөспүүбүлүкэ 215 спорстмена дойду сүүмүрдэммит хамаандатын састаабыгар киирдэ (дуобат, мас тардыһыыга, көнүл туусту, дзюдо, чэпчэки атлетика, истибэт дыон успурда, тирэнэр-хамсанар аппараттара ыарыһалаах дыон успурда). Спортсменнар дыин таһымнаах успуорт тэрээһиннэригэр 97 мэтээли ыллылар.

Хааччатыыр дыаһаллары киллэрии түмүгэр 2020 сылга

эрэгийиэннээби баалабай бородуукта 2019 сылы кытта тэннээтэххэ 5,0% түстэ. Экэнизмикэбит иккис кыбаарталга балаача таннары түспүтүн өрүһүэн, сыһыа чөлүгэр түһэрэн эрэбит.

Алмааһы хостооһун кээмэйэ 31,8% аҕыйаан, промышленнай онорон таһаарыы 2019 сылы кытта тэннээтэххэ 5,1% кыччаата. 2020 сыл атырдыах ыйыттан алмаас-бриллиант бородууксууатыгар наадыыыны чөлүгэр түһэрии тосхоло торумнанан, онорон таһаарыыны биэгитигэр кыах үөскээтэ.

Алмааһы хостооһунтан ураты промышленнай онорон таһаарыы индексэ 2020 сылга 105,7% тэннэстэ. 2019 сылы кытта тэннээтэххэ ньиэби хостооһун кээмэйэ улаатта – 112,5% тэннэстэ, гааһы хостооһун – 2,3 төгүл, көмүһү хостооһун 8,2% эбилиннэ.

“Сибиир күүһэ” гаас турбатынан Кытайга Россия гааһын тизрдии саҕаланна.

16,3 мөл. тонна чох хостонно, бу 2019 сыл көрдөрүүтүн 3,2% куюһарда.

Саха Өрөспүүбүлүкэтигэр социальнай-экэномиическэй урутаан сайыннарыы 2 сирэ-уота тэрлпэн үлэлиир: “Саха сирин собуруу өттө” уонна “Якутия”. Урутаан сайыннарыы сирдэрин резиденнэрин уопсай ахсаана 39 тийдэ.

2020 сылга тыа хаһаайыстыбатын сайыннаар туһунан Саха Өрөспүүбүлүкэтин Ил Дарханын стратегическай Ыйаабын олоххо киллэрии салгыы ыытылынна. Тыа хаһаайыстыбатын бородууксууатын онорон таһаарыы кээмэйэ 26,2 млрд солкуобайга тэннэстэ, бу 2019 сылы кытта тэннээтэххэ 100,5% буолар. “Туймаада” үп-харчы агропромышленнай хампаанья акциялаах уопастыбага тирэҕирэр Саха Өрөспүүбүлүкэтин агропромышленнай комплексын өйүүр пуонда тэрилиннэ.

«Фермердэри өйүүр уонна тыа сирин кооперациятын сайыннаар тиһиги тэрийи» эргийиэннээби бырайыак чэрчитинэн 34 сана урбаанныкка 115 мөлүйүүн солкуобай суумалаах “Агростартап” граннара бэрлиннилэр, 10 тыа хаһаайыстыбатын потребительскай кэпэрэтиип өйүүргэ 22,8 мөл. солкуобай ыытылынна.

12 потребительскай кэпэрэтиипкэ сүөһүнү өлөрөр сыабы тутарга, үтүү астыыр оборудованиены атылаһарга, бородууксууаны буюрту гыммакка тизээр анал тизхиныккэни атылаһарга 83,9 мөл. солкуобай суумалаах граннар бэрлиннилэр.

Өрөспүүбүлүкэбэ “2020-2024 сылларга тыа сирин-уотун кэлим сайыннарыы” сана судаарыстыбаннай бырагырааманы олоххо киллэрии саҕаланна.

Тыа сиригэр олоһор дыээни тутууну түргэтэтэр инниттэн “Тыа сирин ипотекага” олохтонно. 2020 сыл устатыгар “Россельхозбанк” баантан ипотека сойуомун ыларга 1707 сайаалка киирдэ, 201 кредит бэрлиннэ, 107 кредити биэрэр туһунан быһаарыы ыытылынна.

Чурапчы улууһун 1-кы Харбалатыгар “Сайдыы” кыбартаалы кэлим тутуу ыытыллар.

Саха Өрөспүүбүлүкэтин судаарыстыбаннай бүддьүөттүнэн олохтоох көбүлээһиннэри өйүүр бырагыраамалары үбүлүүргэ 500 мөл. солкуобай көрүлүннэ. 280 муниципальнай тэрлпэтигэр киирбит 686 мөл. солкуобай уопсай суумалаах бырайыактардаах 332 сайаалка кыайылаабынан биллэрилиннэ.

“Дьобус уонна орто урбаан, итиэнэ биридмилээн урбаанныыт көбүлээһинин өйөөһүн” национальнай бырайыак чэрчитинэн өрөспүүбүлүкэбэ 500,87 млрд солкуобай кээмэйдээх 4 эргийиэннээби бырайыагы олоххо киллэрэр үлэ ыытыллар.

Бисинэһи сайыннаар институттар дьобус уонна орто урбаан субъектарыгар 45 тыһыынчаттан тахса субэлиир-иһитиннэрэр өнөнү онордулар, 4 тыһыынча үөрэнээчи хабылынна, 2 тыһыынчаттан тахса баай-дуол өнөтө оһоһулунна.

22 671 дьобус уонна орто урбаан субъекта 4,38 млрд солкуобай суумалаах федеральнай өйөбүл дыаһалларынан туһанна.

Урбааны сайыннарыы пуондата 584,0 мөл. солкуобай суумалаах 391 сойуому биэрдэ.

Россияба биллэриллибит Умнуллубат албан аат сылыгар, Саха сиригэр Дойдуга бэрлинилээх буолуу сылыгар аанамыт акциялартан өрөспүүбүлүкэ бары улустарыгар уонна куораттарыгар ыытыллыбыт Кыайыы Знамятын өрөспүүбүлүкэтээби эстафетата биир бэлиэ түгэнинэн буолла. Кыайыы үбүлүйөгүр анаан сана сквердэр, обелистар тутулуунулар, 295 пааматыннык чөлүгэр түһэрилиннэ.

Улуу Кыайыы 75 сыллаах үбүлүйөгүр аанамыт үөрүүлээх тэрээһиннэр уонна акциялар куйаар ситимин нөнүө онлайн эресииминэн ыытылыннылар.

Дьокуюскай куорат “Туймаада саллаата” мемориальнай комплексыгар саха бэргэнытааччытын пааматынныыга аһылынна. «Бессмертный подвиг якутян в Великой Отечественной войне – Саха сирин дыонун өлбөт-сүппэт хорсун быһыыта. 1941-1945» альбом-киһигэ бэчээттэннэ.

Волонтердар өрөспүүбүлүкэтээби куорпустарыттан 500-тэн тахса волонтер Аҕа дойду Улуу сэриитин бэтэрээннэрин күннээби олоһор-дыаһаар көмөлөстө.

Кыайыы күнүнэн сибээстээн, Саха Өрөспүүбүлүкэтин Ил Дарханын Ыйаабынан 25 441 сэри бэтэрээннигэр уонна кэккэ категориалаах граждандарга биир кэмнээх төлөбүр оһоһулунна. 4 918 киһиэхэ 75 000 солкуобай кээмэйдээх, тыл бэтэрээннэригэр – 50 000 солкуобай кээмэйдээх биир кэмнээх федеральнай төлөбүр оһоһулунна.

1941-1945 сс. Аҕа дойду Улуу сэриитин 4 900 бэтэрээннигэр “1941-1945 сс. Аҕа дойду Улуу сэриитигэр Кыайыы 75 сыла” Россия Федерациятын үбүлүйдээх мэтээлэ уонна Кыайыы 75 сылынан Саха Өрөспүүбүлүкэтин үбүлүйдээх бэлиэтэ туттарылыннылар.

Олорор усулуобуйаларын тупсарар инниттэн 461 сэрии уонна тыыл бэтэрээннигэр олоһор дыээлэрин өрөмүөнүгэр матырыяалынай көмө оһоһулунна.

“Кыайыы” өрөспүүбүлүкэтээби пуондаба, тэрлпэлэртэн уонна граждандартан 19,5 мөл. солкуобай киирдэ. Пуонда үбэ-харчыта пааматынныктык

--- САНААБЫН ЭТЭБИН ---

Саллаат олобо, килбик таптала

Соторутаабыта 70 сааһын туолбут суруйааччы Павел Петрович Федоров – Сомобо саха литэрэтиирэтигэр таарылла илик сонун тиэмэҕэ «Саллаат уонна Таптала» диэн бэйэтэ ааспыт үйэ сэттэ уонус сылларыгар аармыйага сулууспалаабыт кэммин сүрүн түгээннэригэр сырдатан, ааҕааччыларыгар бэртээхэй сэхэни бэлэхтээтэ. Сэхэни сонун диэн аармыйа олобун, саллаат сулууспатын, буолаары буолан өссө кини тапталын туһунан сиилини, уус-ураннык ойуулаабытын курдук урут ким даҕаны суруйа илигэ. Ол иһин буоллаҕа, сэхэни илиибэр ылаат, эрдэттэн туох эрэ саҕаны, күүтүүлээҕи кэтэхэ сылдыбыт курдук уһаппакка, мута ааҕан кэбистим. Дьэ, ол аахпыппын бу, сыыйа-бааһа ааҕааччыларбын кытта үллэстээри, иминэн-хомунан, онгостон олоробун.

Сэхэнтэн киһи урут үөйөн-ахтан көрбөтөбүн билэрэ-көрөрө, үтүөнү-кэрэни, ордук ыччат дьонно инэринэрэ элбэх. Айымньы ис хоһоонун, суолтатын сүрүннээн үс түһүмэххэ араарыахха сөп. Бастатан туран, киһи аймах түөрэ бүтүннүтэ бириддиһэн тус олобор көрсөр таптал диэн – хаһан да, кимизхэ да хатыламмат, ол иһин куруук умсугутуулаах, билэ-көрө охсорго угуйар абыланнаах бараммат барҕа ийии. Иккиһинэн, аармыйа араас өрүттэрдээх уустук олобун дьыннээх сирэйэ. Үсүһүнэн, саха саллаатын бары күүчүмэҕэйдэри туоруурга барытыгар бэлэмнээх, тулуурдаах көрсүө-көнө майгыта, булугас-толоругас өйө-санаата.

Дьэ, ол иһин, атаҕар сана туран эрэр, аармыйага граждандар иһин төлүү барыахтаах, саха эдэр ыччата бу кинигэни атыылаһа охсон, хайаан да ааҕыахтаах, инники олобор уопут, өйүгэр өй, күүһүгэр күүс эбининэхтээх.

Сэхэни бэйэм ааҕан баран, 65 сыллааҕыта (1955с.) мин эмиэ аармыйага ынырыллан, үс төгүрүк сыл устата Читаҕа сулууспалаабыппын эргитэ санаан ыллым. Оччотооҕу мин саллааттаабыт кэмим, өрөгөйдөөх кыайыынан түмүктэммит Аҕа дойду Улуу сэриитэ бүппүтэ онус, Сталин өлбүтүн ааһа илик кутурбана иккис эрэ сылыгар барбыт кэмэ эбит. Оччолорго дьон-сэргэ өйүн-санаатын күүһэ, быһыытын-майгытын сизрдээх сигилитэ барыта сэрииттэн баста эмсэҕэлээбит, айгыраабыт олобу-дьаһабы өрө-тардыы, чөлүгэр түһэри күүстэри-түүннэри убаарабат күүрээтнээх үлэтигэр түмүллүбүт сыллара этэ. Хрущев, Берияны сууһаран, былааска сана тахсан, күннээн-күнөнхтээн сылдыра. Ол эрэри Сталины өссө саралыы илигэ.

Мин, Чурапчы орто оскуолатын сана бүтэрбит уол, 19 сааспын туолан, (оскуолаҕа тобустаахпар кирибитим) тута аармыйага барарбын билэр этим. Тохсус кылаастан ыла допризывник буолан, Чурапчы военкома капитан Дмитрий Дьяковский: «Эһиил хайаан да аармыйага барабын», - диэн кытаанах учуокка ылбытынан, эрдэттэн бэлэм сылдыарым. Эмиэ Сомобо курдук, хата, атын сири-дойдуну көрүөм диэн бөүмчү санаалаабым. Инньэ гынан, саас эрдэттэн колхозу кытта аармыйага барарбынан сибээстээн, от үлэтигэр босхолонон гына кэпсэтэн, ол сайын дьонум борооскулаах ынахтарыгар оттуу, сыарҕалаах оҕуска малбытын-салбытын, өйүбүтүн-тайаабытын тиэнэн, ийэбинин уонна кини дьүөгэтэ Бөдүөтэл Татыналыын Бабаҕаҕа кирибиппит. Күһүн атырдьах ыйын бүтүүтэ, оруобуна үлэбит түмүктэниитэ, Чаах Көстөкүүн диэн колхоз пуста таһааччыта, ыныыр атынан кириэн, аармыйага барарым туһунан бэбискэ туттарбыта. Мин бу кылгас ахтыбын урукку саллаат сулууспатын, кэнники көлүөнэлэр сулууспалааһыннарын кытта тэнни тутан көрдөрөөрү кэпсибиин.

Кэнники көлүөнэлэр саллааттарын уустугурбут сулууспалы устуллубуйалара, биллэрин курдук, аармыйа олобун уларыытыттан быһаччы сибээстээх. Биһиги саҕана, сэрии кэннинээҕи сулууспалы тиийбит саллааттары, сэриигэ кыттыбыт дьыннээх каадырабай эписирдэр үөрэтэллэрэ, иитэллэрэ-такыйаллара. Олор, биллэн турар, дыссипилиинэни, устаабы тутуһууга, билиигэ-көрүүгэ, саллаат олобун бары ымпыгар-чымпыгар үөрэтиилэрэ, ирдэбиллэрэ туох да чэпчэтиитэ, сыналлааһына суох байыаннайдыы, быһаччы, кытаанах буолара. Ол-бу бэрээдэги кэһии, самоволга, саллаат саллааты атаҕастааһына, "дедовщина" диэн өйдөбүллэр төрдүттэн суохтара. Кыра да алҕаһы, сыһыаны онордоххуна, учараты таһынан нэрээт, муоста сууйууга, кууһунаҕа хортуоска ыраастааһына ханна барыай. Оччолорго хаһаарымалар муосталара кырааската суох буолан, тирээккэнэн илитэн баран быһабынан устурууһаммыт курдук, кылбаччы кыһынан кэбиһэрбит. Остолобуойга аһы барыыга-

кэлиигэ наар строевойунан хааман, ырыанан анньан сылдыарбыт. Дьэ, онно даҕаны сахалар, тыйыс дойду олохтоохторо, үлэни-хамнаһы кыайа тута үөрэммит буолан, саллаат чэпчэкигэ суох олобор түргэнник үөрэнэн, хайҕабылҕа сылдыарбыт.

Иккис сылбытыгар паартыйа 20-с сийизинигэр Хрущев, Сталин культун саралаан, биһигини, кини кэмигэр төрөөн-үөскээн иитиллэн, санардыы киһи-хара буолан эрэр дьону куппутун-сүрбүтүн улаханнык аймаабыта. Онтон ыла норуот олобо-дьаһаҕа уларыан, аармыйа олобо эмиэ, кута-сүрэ тостон айгыраан барбыта. Сэрии кэминээҕи каадырдар сыһыа олохтон туораан, кытаанах фронтовой дыссипилиинэ көлүөнэттэн көлүөнэҕэ күүһэ өһүллэн, Сомобо сулууспалаабыт кэмигэр дизри, сүүрбэччэ сыл устата аармыйа балаһыанньата хайдах уларыан кэлбитин, кини сэхэнттэн билсизэххит.

Быганов Эрчим Петрович диэн тыа оскуолатыгар уруһуй, черчение учууталынан үлэлээбит эдэр киһи, аармыйага сулууспалы барар бэбискэни тутан, Чукуоккаҕа тиийэр. Ол иннинэ Хабаровскай куоракка педагогической үнүстүүт художественно-графической факультетын иккис кууруһун бүтэрэн баран, кыраттан тэмтэрийэн онорбут алҕаһын иһин, онтун көннөртөрө дойдутугар ыталлар. Майаҕа тиийэн, Тыыллыма орто оскуолатыгар үлэбэ анаан. Онно биир сыл үлэлээн, үчүгэй характеристикалаах педунүстүүтүгэр төнүннэбинэ, салгыы үөрэниэхтээҕэ олоххо кирибэккэ хаалар.

Оскуоланы бүтэрбиттэрин үөрүүлээх бизчэригэр Биробиджаннааҕы култуура училищетын бүтэрбит ырыаһыт кэрэ кыһы Эрчим аан бастаан сөбүлүү көрөн, бастагы симик таптал ийиитигэр куустарар. Саха тыатын оччотооҕу эдэр ыччата олус килбик, симик, уолаттар кыһы танара курдук көрөр буолан, айылбаттан бэриллэр кэрэ ийиини бэйэ-бэйэлэригэр билиниилэригэр олус кыбыстар, ыарырҕатар, куттанар даҕаны буолаллара. Бу «проблеманы» быһаарыны суруйааччы Сомобо олус итэҕэтиилээхтик, кырдыктаахтык ойуулуурун бары астына, итэҕэйэ ылынаххыт.

Эдэр дьон килбик көрсүһүүлэрэ, үрдүк үөрэххэ кириэр хас да сыллаах эридьиэстээх түбүктэрэ, санаа-оноо эрирдээх түгээннэрин мучумааннарын кэмигэр уолга, аармыйага барар туһунан бэбискэ кэлэн, Эрчим баҕа өттүнэн, хата, сири-дойдуну көрүөм диэн, аармыйага барарга үөрүүнэн тылланыта, айымньы ис хоһоонун сүрүн миэстэтинэн буолар. Ол баҕата кинини кыһыннары-сайыннары буурбанан-силлиэнэн ытылла турар хаар-муус дойдутугар хотугу байҕал кытылыгар тиксэрэн, биридэ бабат дии туһар.

Эргичи халлаанна харбаспыт, хаардаах үрдүк хайаларынан тулаламмыт Провидение Буухтатын хомотугар Урелики диэн бөһүөлэккэ баазаламмыт байыаннай чааска Эрчим, полка худонуньугунан сулууспатын саҕалыыр. Сопканы тула кэчигирээбит уһун субурҕа мас, бараактарга маарынныыр, хаһаарымалары, унуоргу кытылга куораттыы тутуулаах бөһүөлэк таас дьыллэрэ дьэндэһэллэрин уол сонургуу да, атынырыы да соҕус көрөр. Хомоҕо улахан баҕайы хараабыллар тураллара, кытыыга сөбүмэр элбэх таһаас сүөкүүр кырааннар симсипиттэрэ, муора кытыла бүтүннүү бырабыллыбыт буочукаларынан, эргэ хараабылынан, сөмөлүөт кыраамтатынан туолбута, киһи болҕомтотун тардар хараҕы халтарытар хартыыната, бу барыта -- Дойду уһук хоту энээрин биир улахан муоратааҕы порда буоларын чуолкайдык кэрэһилиирэ.

Чукуоккаҕа Саха сириттэн балай да элбэх буолан тиийбиттэрин, ый устата карантинга «эдэр байыас кууруһугар» үөрэтэн, байыаннай бириэстэни ылбыттары кэннэ бөлөх-бөлөх араартаан, радиотехническэй чааска кириэр арааһынай байыаннай туочукаларга ыталыыллар. Сулууспалыыр кэмнэригэр радиотелеграфист, РЛС оператора, планшетист идэлэрин баһылыахтаатара. Бириэстэ кэнниттэн Эрчим, полковой кулууп

начаалынньыга Прозоров диэн капитан быһаччы дьаһалыгар кириэр. Прозоров салалтатынан кини Ленинскэй уонна Бойобуой Албан аат хосторун санардан уруһуйдаталаан, кизгэтэн биэрэр. Хас бырааһыннык уонна халандаар кыһыл сыппараларынан бэлиэтэммит күннэрин аайы култуура дьыллэрин араас лозуннарынан, плакаттарынан, кыһыл былаахтарынан кизгэтэн биэрэн иһэр. Ити дьарыгынан полка кулуубун эрэ кизгэтиинэн мунурдаммат, байыаннай чаас Чукуокка кизэн сири аһаас муннуктарыгар сытар бойобуой туочукаларыгар быһа суох командировкаларга сылдьан, кулууптарын кизгэтэн онорор.

Сылдыбыт бойобуой туочукаларын аайы саха саллааттарын элбэҕи көрсөр. Үксүлэригэр харантыын кэмигэр бодорустут бэйэтин призывын уолаттарын булан, кэпсэтэн-ипсэтэн,

хардарыта санааларын үллэстэн үөрэллэр-көтөллөр. Сир-сир аайы сахалар дыссипилинэлэринэн, үлэһиттэринэн, булугас-талыгас өйдөрүнэн сатабылларынан командование састаабыгар хайҕалга-бачуокка сылдыалларынан бары даҕаны астыналлар. Куруук бэйэ-бэйэлэрин өйүү, көмөлөсүһэ сылдыар буолан, аармыйа олобор кэлин бириэмэҕэ кизгэтэн тарҕаммыт "дедовщина" диэн сидын дьаллыкка бэриммэккэ, этэннэ сулууспалыылларын Эрчим, командировкаҕа кэлэ-бара астына көрөр-истэр. Атаҕастаныы оннугар, хата, урут успуордунан утумнаахтык дьарыктаммыт тустууну, боксаны үчүгэйдик баһылаабыт саха уолаттара балаһыанньаны бэйэлэрин илиилэригэр ылан наһаалаабыт, кизбирбит «дедтэри», дембеллэри икки харахтарын өрө көрдөрбөккө, миэстэлэрин кэбэҕэстик буллартыылларын Бөтүүнскэй, Титигиирэп диэн хоту улуустартан сылдыар саха саллааттарын холобурдарыгар көрөбүт. Манан ааптар эдэр саха ыччата эрдэттэн успуорка болҕомтотун ууран, бэйэтин кыанар, ситиһиһээх, дьорбоот буоларга бэлэмнэннэбинэ, аармыйаҕа бэйэтин атаҕастаппакка, үчүгэйдик сулууспалаан кэлэригэр эрэлин биллэрэр.

Айымньыга тыйыс хахсаат айылҕалаах муустаах муора энээринээҕи норуоттар -- чукуллар, эскимостар олохторун, дьарыктарын көрдөрүү кинигэҕэ балай да миэстэни ылар. Холубур, киит курдук, муора аарыма кыылын олохтоохтор байыаннайдардыын итэҕэйсиһээх добордуу дуоҕабар быһыытынан, ол иһигэр сатабыллаах саха саллаатынныын кыттыһан бултааһыннарын хартыыната, ааҕааччы хараҕар чаҕылхайдык ойууланар.

«Саллаат уонна Таптала» кинигэ иккис түһүмэҕэр новатор-суруйааччы Сомобо саха литэрэтиирэтигэр санаттан сана тиэмэлэри арыһан, элбэх сонун айымньылары суруйбутун ырытар, сана атастаһар атын суруйааччылар, суруналыыстар үгүс рецензиялара, сэнээриилэрэ кирибиттэр. Ол иһигэр Петр Аввакумов, филологическай наука доктора Д.Е. Васильева рецензиялара, философскай наука хандьыдаата Е.Г. Винокуров, Сомобо олобун уонна айымньыларын сиилини ырытар дьохуоннаах монографията ураты суолталаах миэстэни ыталлар.

Кинигэ кэннигэр Саха өрөспүүбүлүкэтин суруйааччыларын уонна суруналыыстарын сойууһун чилиэнэ, Саха өрөспүүбүлүкэтин култууратын үтүөлээх үлэһитэ П.П. Федоров -- Сомобо олобор уонна айар үлэтигэр аналлаах библиографическай ыйыннык кирибитэ, ааҕааччыга кини туһунан толору билини ыларыгар улахан көмөнү онорор кыахтаах.

«Сомобо -- түмсүүнү түстүүр аат» диэн биллиилээх суруналыыс Татьяна Маркова бэргэнник этэн кэбиспитини, суруйааччы П.П. Федоровы -- Сомобону элбэх билэр дьонум, ордук суруйааччылар ортолоругар, кинини үгүстэртэн уратылаһар хаачыстыбатын олус биһирэи, сөбө көрөбүн. Бэйэбэр чугастык ылынар истин добордуу сыһыаннаах сүбэһит-амаһыт киһим. Туох да эгилитэ-бугулута суох көнө сүрүннээх, дьэллэм сайаҕас майгылаах, эпийт тылыгар турумтуо, бар дьон иннигэр, төрөөбүт төрүт сиргэ бэриниһээх, наар атыттар тустарыгар кыһаллар, мөхсөр киһи. Суруйааччылар, биллэр-көстөр дьон ааттарын үйэтиитигэ бэйэтинэн сүүрэн, дьону-сэргэни түмэн, сомоболоон, элбэҕи онорбутун дойдутун дьонно-сэргэтэ олус биһирээн, махтанан ахталлар. Байбалы, саналы көрүүлээх новатор-суруйааччы, дьону-сэргэни түмэр дьохуордаах биллиилээх уопастыбаннык быһыытынан сыаналаан туран, киниэхэ үбүлүүдээх сылыгар Ойуунускай аатынан судаарыстыбаннай бириэмийэни аныыр туһунан этиибин Чурапчы махталлаах дьонун-сэргэтин, айар интеллигенция, суруйааччылар ааттарыттан иккистээн санатан туруорсабыт!

ТУМАРЧА.

--- АЙАР ЫЛЛЫК ---

Поэт чобуо куолаһын истэн...

“Айар тыл умсулбана” диэн ааттаах Дмитрий Федоров-Оһуохай Уолун хомурунньуга 2018 сыллаахха бэчээттэнэн, кизн эйгэбэ тахсыбыта. Ааптар кинигэтин “Ийэм тэнэ саныыр күндү эдьийбэр Настааба аныыбын” диэн тоһоҕолоон бэлиэтээбит. Аан тылы суруйааччы Александр Григорьев-Сандаарыйа суруйбут, алгыс тылынан арчылаабыт. Хомурунньук түһүмэхтэргэ араарыллыбатах, хоһоонор биир кэм кудуччу кутуллан кирибиттэр. Манна саха тылын бараммат баайа, көстүбэт күүһэ инмит диэтэхпинэ, арааһа, сыыспатым буолуо...

Хомурунньук “Дьоллоох оҕо саас” диэн хоһоонунан сабаланаар, оҕо саас сырдык өйдөбүлэ ахтылган буолан хоһуйулар:

Өйдүүбүн ээ, оҕо сааслар
Өлүү саахар миннигэһин,
Дэн кэриэтэ хотороллар
Дьоро кизһэ лоскуй этин.

Хоһоонно ааптар оҕо эрдэбиттэн буһан-хатан улааппытын абыһах тылынан толору арыйар, “Испин эрэ харанарбын олох туһа диэбэтэхпин” диэн аһаҕастык билинэр.

Оттон “Олоххо тардыһы” — олох олоруу туһунан дириг ис номохтоох хоһоон. Кырдьыга, букатын кэлбит суох. Олох киһиэхэ биридэ бэрлилэр, ону сыаналыаха, хас сана үүнэр күнү Айыһыт хотун бэлэбин курдук ылыныаха. Олоххо эриэ дэхси барыта үчүгэй буолбат, ыарахан да кэм кэлэн аһар, киһи уйанын-хатанын тургутан көрөр:

Ыларыыга бэринэн сытынан кэбислэккэ,
Ыраабы ыралана атаахтар турбутум,
Олохтон кэрэтин эрэ наар күүлэпкэ,
Оһолун, оһурун оттомнуур буолбутум.

Ааптар киһини хорсун, эр санаалаах буоларга ыһыар оптимисты тыыннаах “Чабылантын турума” (2017 с.) диэн хоһоонун саха биллэр поэта Арбита айымньытыгар дьүөрэли көрдүм.

Оһуохай Уола:

Бар дьонун алыһын сүрэххэр ылынан,
Бүрүүкүр мэхэйтэн эн интэн турбакка,
Бэйэбэр эрэллээх биир суолу тутуһан,
Баран ис, туохтан да чабылан хаалбакка.
Поэт Иван Арбита 1941 сыллаахха

суруйбут хоһоонугар:

Моһуоктан, эрэйтэн
Муһааран, чабылан,
Кыайтарар күүскүттэн
Куттанан чуҕуйан —

Улуухха санаабын
Ыһыктар буолумаар!

Бу строкаларга икки поэст хоһооннорун сүрүн санаата атылы, ааспыт уонна билигин кэм тына алтыһан аһар курдук. Киһи барахсан санаа кулута буоллаба... Поэт санааны өрө көтөҕөн, сүбэ-соргу биэрэн күүс-көмө буолара хайа да кэмнэ тобоостоох. Ордук муунтуйбут, мунчаарбыт түгэннэр...

Ааптар “Көмүлүөкпүн сандаардыам” хоһоонугар өбүгэ үгэһэ, үтөнү баҕары, үчүгэйи ыраланы хойуйулар:

Баҕарабын сахалы
Балабаны туттуохпун,
Уот иннигэр олорон,
Олох туһун туһуйохпун.

Айымньы изйээччигэ өбүгэ олобун-дыаһабын, айылҕаны кытта алтыһар сирин-туомун этигэр-хааныгар инэринэн улааппыт буолан, сахалы куттаах, сахалы тыыннаах:

Курун маһы дьаарыстаан,
Көмүлүөкпүн сандаардыам,
Уран тылы сааһылаан,
Уот иччитин аһатыам.

“Аалар санаам” хоһоонто ааптары саха тылын инники кэскилэ, саха омук дьылҕата долгутар:

Саха тылын
Саргыларын
Сайыннарыах үтүө дьоммут
Иллээх тыыны
Икки аҕы

Эрдинэнгит хомоттуугут.
Дмитрий Федоров-Оһуохай Уола айар

тыл аҕата Өксөкүлээх Өлөксөй курдук саха омук быһыытынан тыыннаах ордор суолун көрдүүр, хоһоон түмүгэр ыйытык биэрэр:

Сирдээх быһыы,
Сэмэй майгы
Симэлийэ сүтэн эрэр,
Сымыһалаан
Сыт таһааран,
Сыта байбыт биһирэнэр.

Оччотугар
Олох хайдах
Онкулланыай уһун сахха,
Туеу гынан,
Туруулаһан,
Тыыннаах ордон хаалыай саха?!!

Оттон Өксөкүлээх Өлөксөй “Ойуун түлү” поэматыгар манньк этэр:

Күн сири
Көрдөөх күндү олобун
Көрбөккө өлүтэлээн хаалар
Күчүмэбэйэ бэрт буолаарай?
Хайа

Мантан быһыһааха айылаах
Туох сүбэ-соргу баар буолаарай?
“Ийэ тыл дьылҕата” хоһоонугар ааптар

саха тыла сайдар кэскилэ, сарсынныта

инникилээх буолуо дуо диэн ис сүрэхтэн ыалдьара, “Хайдах гынан харыстаһан хаалларабыт уһун кэмнэ?” диэн муһаарара, мунчаарара — бу билигин кэммит кытыан кыһалҕата. Саха дьыно тылбыт симэлийэн сүппэтэтин туһугар туруулаһыах тустаахпыт эбээт!

Оһуохай Уолун хомоҕой хоһоонноро киһи кутун-сүрүн тутар, холку, набыл айылгылаахтар. Саха туттар тэрилин, симэтин-киргэлин уран уус кыһатыгар буһаран-хатаран чочуйарын кэриэтэ, ааптар дьүөрэ дорбооннору нарылаан-намчылаан, оһуордаан-ойуулаан таһааран ааҕааччыны абылыыр, сырдык, кэрэ эйгэбэ сизтэн киллэрэр. Күн сиригэр киһи-аймах, аан дойду бүтүннүүтэ кэрэттэн тутуллан турар, кэрэбэ сүгүрүйэр. Кэрэни таба көрөр, кэрэни күннээҕи түбүктээх үлэттэн кытта көрдөөн булар киһи — дьоллоох.

Киһи диэн — бэйэтэ кэрэ.

Күннээҕи түбүктэн,

Күдьүс биир үлэттэн

Көрдүөххэ кэрэни,

Күлүмнэс изийи.

(“Кэрэни көрдүөххэ”)

“Олобу билиэхпин баҕардым...” хоһоонугар айымньы изйээччигэ киһи быһыытынан эр хааннааба, хоһуун-хоодуот майгылааба арыллар:

Олобу билиэхпин баҕардым

Оһурун, үтүөтүн, мөкүтүн.

Ол иһин айдамар талбатым

Уһун суол сырдыбын, көнөтүн...

Оттон “Ырыта ыллаа” диэн хоһоон саха киһитэ ураты ис кыахтаабын, тулуурдаабын, өбүгэ сабааттан өлөн биэрбэт үөстээбин көрдөрөр. Саха ырыа ыллаатабына, тойук туйдабына, ыар сүгэһэри түһэрбитти, санаата чэлчири, эрэйи-муну энээринэн тэлэн, тургутууну тулуйар.

Өрөөй буоллун,

Өлүү да буоллун,

Өрө охсонтуң

Ырыата ыллаа.

Бэлиэтээн эттэххэ, саха бастакы суруйааччыларыттан биридэстэрэ А.И. Софронов-Алампа “Төрөөбүт дойду” хоһоонугар норуотун дьылҕатын туһунан манньк этэн турардаах:

Ырыа ыллыахха дуу?

Ким ыллыай? Ыллаларбыт да иһин,

Ырыа, ычык буолан,

Ынырыктанан иһиллэр!..

Бу строкаба айымньы изйээччигэ тууйуллан, тына-быра хаайтаран “Ырыа ыллыахха дуу?” дириэ оруннаах. Бийиги — өбүгэ сабааттан изйэр илбистээх тылга сүгүрүйэр, ырыаны-тойугу сөбүлүүр омуктук. “Саха оһурун миннэ да ырыаһыт, оһурун иннигэр олордо да олонхоһут, бөлүһүөк-түсчүт” диэн этэллэр.

Ааптар “Өбүгэм өйдөбүл туоһута...” диэн хоһоонугар өбүгэбит олорон ааспыт олобун кэрэһилиир сэрэг интэин турарын ааҕарга курус, санныар. Төһөлөөх өтөх соботохсуйан, чункуйан тураахтыра буолуой?! Сэрэг барахсан эмиз киһи курдук дьылҕалаах буоллаба...

Элбэҕи да истэн кэллэбэ,

Эрэрэн интэнибит бу сэрэгэ,

Үгүс сыл өксүөнүн биллэбэ,

Үтүөнү, мөкүнү көрдөбө...

Оттон “Мин” диэн тылынан сабаланаар хоһоонно икки утарыта турар персонаж ойууланар. Олох үтүө уонна мөкү өрүттэрэ, көннөрү үлэһит уонна хамыһаар киһи уобарастара ойууланар. Ааптар сыты, бэргэн тылынан эбэлээхтик этэрэ-тынара юмор жанрыгар дьүөрэли:

Мин —

Маадыбар атахтаах

Мас саха уолабын,

Хотонтон быктаах

Хорохоот буолабын.

Эн —

Макыйаас сирэйдээх

Маанымык эрэккин,

Хонтуора үлэлээх

Хамыһаар бэрдэбин.

Хоһоон түмүгэр субу икки дьоруой олобо сирдээх халлаан курдук тобо, туохтан итинник уратылаһарын, олох эгэлгэтэ элбэҕин өйдүүгүн.

“Көннөрбөлпүн ааспыты” хоһоонно айымньы изйээччигэ урут онорбут сыһатын кыайан көннөрбөтүн билинэн кэмсинэр. Ааҕааччыны олох туһунан толкуйдатар, иитэр-үөрэтэр тосхоллоох:

Сэнэх сааска саталаахтык

Сангарбахтыыр сахтарга,

Сааһыраы санаабакка,

Сыыстарбытым сүүнэ эбит.

Кэлин кэлэн кэмсинэммин

Көннөрбөлпүн ааспыты...

Дмитрий Федоров-Оһуохай Уолун ыра санаата ыраас, сырдык даҕаны! Бар дьоннор таптап, махтап баар буоллабына — толору дьоллооххун. Киһи саха эр хоһуунуну “дьэбир”, ол эрэн уруутун-аймабын, чугас дьонун туһугар сүрэжинэн-быарынан

ыалдьар, үөрүүтүн-көтүүтүн тэннэ үллэстэр, ол онтон харыс үрдүүр.

Алыс баһа сыанан аҕаан,

Арай туоллун изйэр этиим,

Аймахтарым дьоллоруттан

Астыныабым дьэбир бэйэм.

(“Дьоллономмун харыс үрдүөм”)

Эбэтэр:

Ким эрэ баарбыттан үөрэрэ,

Ким эрэ көмө эрэйэрэ,

Ким эрэ миһин кэтэһэрэ

Күөдүмтэр олоххо тапталы.

(“Махталтан үөрүү”)

Оттон “Саха үөрүүтэ” хоһоонно өбүгэ үгэһэ, төрүт сирэ-туома арылхайдык көстөр, саха киһитин сырдык уобараһа сүрэҕи минньитэ сылаастык сайан кириэр:

Саха үөрэр сааскы бултан

Айылҕалыын алтыһартан,

Сайыы эмис соботууттан,

Дэнтэ тиксэр андытыттан.

Саха үөрэр ача анһан

Сайылыкка тахсарыттан,

Саламааттаан, алаадылаан

Сир иччитин аһартан.

Аныгы үйбэ харчыга, баайга-дуолга сыһан, көнүл туһунан ааптар санаатын аһаҕастык этэрэ тобоостоох:

Харчы дьин кумаабы кэрчигэ

Хаалларбат үйэлээх кэрэни,

Харыстаан олобу, көнүлү,

Ханнык да көмүстэн күндүнү.

(“Харчыны тангара ыһыман”)

Киһи киһиэхэ сыһыана билигин кэмнэ өссө уустугурда, бэрт былдьаһан, илин-кэлин түһэ сатааһын сыйтан абырмынах быһыыта биллибэт. Ылан көрүүбүн, сиргэ-майгыга такайар ис хоһоонноох хоһоону:

Киһиттэн сыһыаным булан-гын

Киниттэн үрдүктүк туттума,

Өрүү дьон албаһын тутаргын

Өрөөй кирбиһин аабыма.

(“Үтүөнү үксэтиэх”)

Оттон көһөрүллүү ыар содулун, оччотооҕу кэм кыларыар кырдыгын арыан көрдөрөр “Букатын хаалбыттар”, “Ааспыт сэрии оҕолоро” хоһооннору ааҕан, харах ууланар, сүрэх зымнэр:

Үс саха удьуорун тэнигизэх

Үгүс да үтүөкэн ыччалпыт

Үүрүллэн көһүүгэ барбыттар,

Үс нүкүн түгэбэр хаалбыттар.

Көһүүттэн кэлбэтэх дьоннорун

Күүлүтүтүү иһийэн тураллар

Кыстыктар, сайылык алаастар.

“Билиэннэ сылдыһыт саллаат кэпсээнэ” хоһоонно уоттаах сэрии алдьархайа киһи олобун түннэри эргитэрэ, үйэ тухары сүрэх бааһа буолан баттыы сылдыра, билиэн түбэспит саллаакка дьон сыһыана сийиллэнэр. Аахпыт эрэ киһи хараастан ытыах хартыыната, саллаат ыар дьылҕата:

Бааһыран өйө суох сытарын булбуттар,

Бааһыран кыаба суох сордообу

туплуттар,

Таас үрдүк күрүөлээх хаайыыга илдьэннэр

Тыыннаахтыы уматар лаабырга

симптиттэр...

Дмитрий Федоров-Оһуохай Уола эдэр дьонно дьолуннаах, түс-бас субэни биэрэр, кэнчээри ыччакка кэскиллээх кэс тыл этиллэр:

Көрү-нары батыспакка,

Көлдүн суолу тутуспакка,

Күнү-дьылы бараабакка,

Көнө суолу тутус, чинник.

(“Эдэрдэрэ сүбэ”)

“Дьолун — тыыннаах сылдыарын” хоһоон киһини толкуйдатар дириг ис хоһоонноох. Айымньы изйээччигэ дьол туһунан уот харахха этэр:

Дьол харчыга көстүбэт,

Дьол бэлэх бэрлибэт,

Дьолун — тыыннаах сылдыарын,

Дьолу була сатыырын.

Оттон добордохуу күүһэ туохханы? Мин санаабар, үчүгэй кэмнэр үөрэ-көтө көрсүһүү, бэлэх-туһах бэрсииһи эрэ буолбатах. Өйөһүү, өйдөһүү, бүдүрүйэр түгэннэр илиини утары уулан өрө тардыы — дыиннээх добор быһыыта. Ол туһунан ааптар манньк этэр:

Добор кимэ биллэр

Добороннуур кэмнэр,

Аһылыкка атас —

Аһыыр эрэ албас.

(“Дьиннээх добор”)

Оһуохай Уола

хоһоонноругар аллитерацияны, дьүөрэ дорбооннору киллэрэн, поэтической троптары сөбүлээн туттан, абыһах тылынан күүстээх уобараһы айар.

Холобур, тэнтээһин:

Кийиит кыстыгы кэмчизирһэн,

Кэрэлэриэн нуоһаһаннар,

Чугас-чугас кэккэлэһэн,

Чороон курдук чочуонайдар,

(“Сүрэхтэрэ изийи баһан...”)

Тыыннаабымыстыы:

Сайылык кизлитин кизгээтэн,

Сизиттиһэн хаалпыттар чэчирдэр,

Сирэм күөх сипигин ситэрэн,

Сипсирэр ырыалаах эбиттэр.

(“Хатынчааннар”)

Эпитет:

Ампаалыгы ахсарбат

Алаас куттаах сахалар

Оһон-манан бытанан,

Оһорбуттар тарбанан.

(“Алаас куттаах сахалар”)

Метафора — тылы көспүт суолтатыгар туттуу. “Тылым — тыыным” хоһоонно поэст үчүгэйтэн үөрэн тыла тымтык буолан сырдатар. Сонун уобарастааһын:

Үчүгэйтэн

Үөрэрбиттэн —

Тылым тымтык,

Тыына сырдык.

Метонимия — метафора көрүнэ, хоһуйан, кубулутан этии. “Ылыныам өбүгэм айанын” хоһоон сүрүн санаата — киһи бу сиргэ олоххо анала, өбүгэ үтүө үгэһин тилиннэри, төрөөбүт алааска таптал. Ааптар алааһым ыллыгын — өтөбүм тымырын диэн холуйан этэр. Саха дьонугар алаас өйдөбүлэ улахан суолталаах. Өскөтүн кэнчээри ыччат удьуорун утумун салгыыр буоллабына, өбүгэ ситимэ быстыбат:

Талыабым алааһым ыллыгын,

Төрөөбүт өтөбүм тымырын,

Ылыныам өбүгэм айанын,

Ыллыабым алыстаах айаммын.

Мань сэргэ ааптар айымньытыгар киһи-аймах баарын тухары, үйэлэр тухары хаһан даҕаны бүппэт сытыы болпуроһу, айылҕаны харыстааһын тиэмэтин көт

--- ОЛУННЬУ 13 КҮНЭ -- ИЙЭ ТЫЛ КҮНЭ ---

НӨРҮЙҮӨМ ИЙЭ ТЫЛ ИННИГЭР!

Сөрүүстэ иилистибит кыаһым
Кистэл кэлгизэлэрин өһүлэн,
Хаайыллар кичэл өһүөлэрим
Үлбүрүйэр күүстэрин ыһан,
Хантайар халлааным сиигинэн
Кынаттаах көтөрдүү күпсүйэн,
Айар аартыктар тобойдорун
Алып тыыннарыгар дабаллан,
Изйэр сипсиэр сүлбэ сүмэтин
Амтаһыйа сомсон тистэрбиэн...
Оо, арай, тыыннаах тылым сайан,
Саппай уопсар санааларбынаан
Силбэстиннэр, күнүүлүөм суоҕа!
Түос эмэгэт хаанын хамсатар
Сүдү илбийэр күүстэннинэр!
Хайҕаныам суоҕа! Төттөрүтүн,
Изйэ-куойа дайар туругум
Кынчыаттаһар кыллара тынаан
Быстыбаттар эрэ айыллыам,
Көбүлүүр көнүлүм көнтөһө
Илдйирийэн чиккэйэр кыабын
Сүтэрбэтэр ханык, салаллыам,
Ох тылым ырбата сыыйыллан,
Сүрэҕим ортотун тобуллун-
Буор куппар батары үктэнэн,
Нөрүйүөм, Ийэ тыл иннигэр!

ХОТУУНА. Чурапчы.

САХАМ ТЫЛА

Сахам тыла - барҕа баайа:
Хомоҕой олонхо тойуктаах,
Чобуо чабырҕах туойуулаах,
Оһуохай, тойук ырыалаах.
Сахам тыла - салгы кута:
Сырдык ыра кынаттаах,
Уран тыл ымыылаах,
Кэрэ изйии кэһииллээх.
Сахам тыла - ийэ кута:
Ойуу - мандар дьарҕаалаах,
Этигэн хомус дорҕоонноох,
Сүрү көтөҕөр хомуһуннаах.
Сахам тыла - буор кута:
Дирин, бигэ силистээх,
Төрүт өбүгэ үгэстээх,
Айыы күүһэ итэҕэллээх...

АЛЕКСАНДРА СОЛУОМАБА.
Чыаппара.

САХАМ ТЫЛА

Сайар сахам тылынан
Санарарым тухары—
Саха буолан сандааран,
Сылдыам күүскэ сананан.
Өбүгэбит тылынан
Өргөйөрүм тухары—
Өрүү миэхэ өрөгөй!
Өлбөөдүйбэт өһүк өй!
Истин ийэ тылбынан
Изйэн этэр тухары—
Саҕахтарым сырдыктар,
Санааларым ыраастар.
Уран удьуор тылбынан
Умсугуйар тухары—
Айар ыырым уйаҕас,
Аартыктара аһаҕас.

ОҢУОХАЙ УОЛА. Чурапчы.

САХАМ ТЫЛА

Сахам тыла - дыкти түбэ,
Суулуу кууһар, тутар түмэ.
Сылаас тыына сайар сүмэ,
Сырдык санаа ыытар сүбэ.
Төрдүм миэнэ төрүт тыла,
Түөлбөм мүспүт төлөн тыына,
Түөрэх түспүт төлкөм сыыра,
Түһүн тыырбыт ырам ыыра.
Уран тылым уйан кута,
Уйгу-быйан уохтаах кымыс.
Улуу ууһум кыыспыт уота,
Уктаах, кыыннаах кылаан кылыс.
Арҕаа өттүн ардай аһыы
Ахтаах уоҕа хаарыйбатын.
Илин өттүн илбис кыыһа
Иилии тутан кууспатын.
Хоту хойгор хойгур хобо
Хонон-өрөөн ааспатын.
Собурууттан соллогон уоһа
Сүлүһүнэ инпэтин.
Ийэ тылым илгэ тыына
Иннин хоту изйэ көтө,
Сүппэт сүмэ сайа кута,
Салгыы сайда өрө дайдын.
Сахам тыла - чаҕыл сулус,
Сайдам санаа кыымын сырыс,
Сытыы батас биитин батыс,
Сыыдам ыра суолун ситис.

ДЬЭБДЫИЭЙ. Хайахсыт.

САХАЛЫЫ МИН ТЫЛЫМ БАРАХСАН

Аартык суол төрдүгэр тахсарбар,
Ыраахтан эргиллэн кэлэрбэр,
Аал уоппар, ахтыбыт алааспар
Алгыстаах тылларбын этэрбэр-
Изйиби́н, санаабын толорор,

Санныбар кынаттаах онорор
Өбүгэм өлбөөрбөт бэлэҕэ -
Сахалыы мин тылым барахсан!
Махталбын ийэбэр тизэрдээри,
Талба тыл сүмэтин көрдүүрбэр,
Мин ырыа кэһииллээх тийээри,
Изйиби́н ынырар түүннэрбэр-
Иннибэр байҕаллыы дьалкыйар,
Бараммат баайдарын арыйар,
Бар дьонум харысхал кылаата-
Сахалыы мин тылым барахсан!
Санаабын ситэри сааһылыыр,
Дууһабын толору арыйар,
Сүрэҕим кистэлин сэнэргийэр,
Ырабын оһуордаан ойуулуур
Ураты саҕалаах буоламмын,
Ураанхай суолларын тутаммын,
Санарар-иннэрэр буоллаҕым,
Сахалыы мин тылым барахсан!

ВЯЧЕСЛАВ ХОН.

ӨБҮГЭМ АЛЫПТААХ ТЫЛЫНАН

Олоҕум таабырын кэриэтэ
Этиллэр эгэлгэ ханыылаах,
Сүрэҕим баҕарар сүмэтэ-
Мин тулам дьолунан туолуохтаах:
Алгыһы көтөҕөр күүһүнэн,
Өбүгэм алыптаах тылынан!
Сир ийэм чэчириир сааһыгар
Айылҕам сүрэхпин долгутар,
Күһүнүн көмүстээх күөнүгэр
Үс куппун нуһаран уоскутар:
Алгыһы көтөҕөр күүһүнэн,
Өбүгэм алыптаах тылынан!
Манна баар барыта анаар
Кэскилгэ, сырдыкка, кэрэҕэ,
Үөрүүнэн сүрэҕим битийэр
Изйи́ини уус тыынныыр кизһэҕэ:
Алгыһы көтөҕөр күүһүнэн,
Өбүгэм алыптаах тылынан!

И.И. ПОПОВ -БАЙДАМ. Одьулуун.

КИНИГЭ ДОБОРУМ

Кинигэ доборум
Үгүһү, үтүмэни билээри,
Кэрэни кэскиллээҕи ааҕаары,
Сүрэх-санаа мөккүөрүн түмээри,
Сүбэ-соргу ылаары,
Ааҕар дьиз аанын аһабын.
Долбуурга кэчигирээбит
Добун доботторбун долгуйа көрөбүн,
Илиибэр ылааммын бигээн тутабын,
Илиистэргин арыйан дирин бэйэбэр
умсабын.

Ийэ тылым сүөгэ́йин-сүмэ́тин
Эппэр- хааммар иннэрэр мин эрэллээх
добо́рум,

Үгүһү- элбэ́йи кэпси́ир
Хомуһуннаах тыллаах эрэллээх
сүбэ́нитим.

Евдокия КАТАКОВА. Мугудай.

ОҢОХ УОТА КҮӨДЬҮЙЭРЭ

Күн сирин көрө иликтэн
Ийэ, аҕа тапталынан —
Иитиллэн ингэриллибит
Оһох тыаһын тыына инэн :
Сарсыарда уһукта сытан
Дорҕоон тойугун истэrim,
Куурбут - хаппыт курунах мас
Омуннаахтык умайарын.
Аҕыйах да хардаҕастан
Кыспа кыымынан күөдьүйэн,
Омун - төлөн өрө биэрэн,
Кыабын ылар үөрэ - көтө.
Оһох сойбот ититтэтэн
Дьиз сылааһынан илгийэ,
Истин эйгэни үөскэтэн,
Итии таптал кыымын саҕар.
Өбүгэ төрүт үгэһэ
Ис кукка инэн - сөнөн,
Ол онтон олох салҕанар
Утум - ситим силис тардар.
Көмүлүөк уотун иннигэр
Күөдьүйэрэ сэхэн - сэлпэ,
Холумтан сылааһа тардан,
Чочуллара ырыа - тойук.

ХАЧЫАНА. Чурапчы.

ИЙЭ ТЫЛ

Илгэлээх үүт тэнэ
Иһирэх ийэ тыл.
Истинтэн истинин
Иннэрэн улааттым.
Сахалыы сайаннын,
Саймаархай салгынын
Көнүллүк тыынарбын
Олустук таптыбын!
Олонхо тылынан
Обуруо тиһиллэр.
Омугум ырыата
Оһуохай иһиллэр.
Байҕал кизэн уутунуу,
Бараммат баайгынан
Барҕара тур, өрүү
Балысхан тылгынан!

МАРИЯ ВИНОКУРОВА. Кытаанах.

МИН САХАБЫН!

Тылым-тыыным сахалыы,
Быһыым-майгым сахалыы,
Олонхом- тойугум сахалыы,
Алааска тапталым сахалыы!
Түүлүм кытта сахалыы-
Бука барыта сахалыы!

ТУЛУЙХААНА. Чурапчы.

ИЙЭ ТЫЛЫМ

Ийэ тылым сүмэтэ,
Изйэр туойар тыллара,
Эчи кэрэтин баҕаһын,
Эмнык оҕолуу ааҕабын.
Суруйан, ааҕан истэххэ,
Бэйэтэ тахсан иһэрэ,
Уустук да тылларым
Улуукан түгэх өйдөбүллээх.
Чабырҕахсыт тыллара
Чабычактан оруур курдуктар,
Олонхоһут, оһуохайдыт тыллара
Олгуйга оргуйар эбиттэр.
Буһаран таһаарар тыллардаах,
Саха дьоно дэнэбит
Сарданалыы сыдыаайабыт,
Итии тылы ыһабыт.

КҮҢДЭЙЭ. Мугудай.

ИЙЭ ТЫЛ

Былыргы дьыллар быдан
Быдаммыт мындааларыттан
Урукку уостубут үйэлэр
Улаҕа өттүлөрүттэн,
Өргөс кылаан
Кыргыс үйэ
Өлүү-тилли
Мүччүргэннээх
Куолай далаан
Уорҕаларыттан,
Аҕалбыт өбүгэбит
Арчы, алгыс үтэлээн,
Айыы тылбыт сүмэтин,
Айгыр силик кэрэтин
Сүрэҕэр иитиэхтээн,
Сүргэтигэр күөмчүлээн,
Сүһүөҕүр уйдаран,
Ийэттэн тахсар
Иһирэх тыллары
Иитиэхтээн изйэммин,
Иилээн-саҕалаан,
Иризэрэн-тилиннэрэн,
Изйэн-куойан таптааммын
Үүннэрбиэн!
Дорҕоон буолан дуорайаммын
Долгун устун устуохпун,
Добун кынат үүннэрэн,
Дьорҕоо хотой буолуохпун,
Дабаан хайа чыпчаалыттан
Дойдум кэрэ кэриитин,
Долгун-Күөгэл кэрэтин
Дьоллоох хараҕым харатынан
Долобойбор хатыахпын,
Доллу көмүс уорабайын
Өрөгөйдүү көрүөхпүн
Сирим, дойдум иччилэрэ
Түөрэхтээн төлкөлөөн!
Өбүллэбэс үрэхтэри,
Үөл талах тамалҕаннаах
Эриллэбэс үгүс элбэх
Өннүөстээх өрүстэри,
Хайыр таас сүксүһэ
Ханыыласпыт хайалары,
Унаар-тунаар
Уйгу-быйан олбоһун.
Дыкти кэрэ айылҕам
Дэлэмсийэ бэрсээрийи,
Дьобур талаан тардыытын,
Дьоллоох тылым быйангын.
Иһирэхтик изйэммин
Ириэнэх хааммар ингэриэм.
Сахам тыла, сүмэ тыла
Кини баар-модун күүс!
Көмүс алтан тылларбыт
Хаппахчыга кистэнэн,
Кэмчизэрийэ сытыман,
Матааччактан хостонон,
Куойа ыллыы турдаргыт,
Куйаар сүрэх аайы
Күлүмнэтэ киирдэргит
Куомун кулун куттарым
Кутугунатан киирдэргит,
Обуруолуу тиһиллэн,
Симэх оһуор кизэргэтен,
Чаппараакпын симизэҕим,
Кычымын ууруобум,
Ыҕыырбар холуммун тардыаҕым,
Сиздэрэй лэпсэни тэлгизэҕим..
Сизлэр сэгэйэр сэгэрбин
Сизэр аппын миинэммин,
Дьоллоох Ийэ тылынан
Кизэргэтен доллоһута
Туойуобум.
Сахам сүрэх тыллара
Сириэдийэ сайданнар
Симэлийбэт буоллуннар,
Сүрэх аайы сөнөннөр
Сүппэт-оспот буоллуннар,
Сөрүү этин дыбардары
Сүргэйэннэр үүннүннэр!
Силлиэ буурҕа сылларын

Сөлөгөйдөөх тойук туойан,
Сууйан — сотон аастынар.
НАМЫЫНА. Чурапчы.

МИН САХАБЫН

Сахалыы мин тыллаах буоламмын,
Сахалыы мин куттаах буоламмын,
Сахалыы сайаҕас сананан
Санаабын бар дьоммор тизэрдэбин.
Төрөөбүт төрүт тыл күндүтүн,
Төрөөбүт сир-дойду кэрэтин
Төрөөбүт түөлбөттэн тэйдэххэ,
Төһөлөөх ахтабыт-суохтуубут.
Сүүс араас омукутуун алтыһан,
Соҕотох сахабын дэммэккэ,
Сырдыкка-кэрэҕэ тардыһан,
Устудьуон сылларым ааспыта.
Сахалыы мин куттаах буоламмын,
Сахалыы мин тыллаах буоламмын,
Сахабын кизэн тутта ааттыбын,
Сахабын үрдүктүк тутабын.

ААНА КЫЫҺА. Чурапчы.

САХАМ ТЫЛА БАРАХСАН

Сахам тыла барахсан төрүөхпүттэн
Санарбыт санам эрдэхтэн,
Ийэ, аҕа диэн тылланаммын,
Күндү төрүт тылым буолабын.
Тылбыт баайа элбэҕин,
Киһи иһиттэр курдук истэбин ,
Ис дууһаттан тахсар тыллара
Дууһабын үөрүүнэн таарыйаллара.
Саха омуку аатыраммын,
Ураанхай уола буоламмын,
Олонхом тойугун улуу дойдута
Аар -саарга аатырдыан аатырта.
Үс сахам төрүөҕэ сыллары
Унуордуо үйэлэр былаһын тухары,
Ааппыт сүппэккэ ааттана туруохтун,
Улуу Туймаада үйэлээх буолуохтун!
ЫСТАПААН ТААСТААХ.
Мындабаайы.

ИЙЭМ БИЭРБИТ САХАМ ТЫЛА

Миэхэ күүскэ инмикиин,
Олох суолун тутуһарбар.
Ыйан-кэрдэн биэрбикиин
Таптал истин изйиитигэр.
Таптыыр кыыспар сипсийбитим
Күнү көрбүт чыычаахпар,
«Мин дьоллоохпун» диэбитим.
Сизэн оҕобун илиибэр
Көтөҕөммүн үөрбүтүм.
Сахам тылын сайыннарар
Киһи кэллэ диэбитим.
Сахам тыла дорҕоонноохтук,
Иһилиэхтин сир үрдүгэр.
Омук аатын ааттатан,
Дуорайыахтын куйаардарга.

АРҔАХ.

ИЙЭ ТЫЛ

Үйэттэн үйэҕэ
Үгэһи тиэрдиэхтээх,
Кэнэҕэс кэскилгэ
Кэриэһи этиэхтээх,
Иитиллэр зйгэлээх,
Ийэ тыл -үйэлээх.
Бу сиргэ төрөөт да,
Биһиктиир ырыаҕа
Ийэ тыл кэрэтин
Изйиилээх тапталын,
Ис кукка иннэрэн
Истибит эбиппин.
Иринньэх саастартан
Ийэҕэ ачаалаан,
Саналыы тылланан,
Сахалыы санаран,
„Иньээ” -диэн ыныран,
Иитиллэн кэлбиппин.
Киһилии сизэринэн
Кэлсэтэн билсэбин,
Кэрэни кэрэхсээн,
Кизэргэтен, ыпсаран,
Төрөөбүт тылбынан
Таптыырбын этэбин.
Сирэрбин-силиирбин
Сиһилии кэпсиби́н.
Сурукка киирбиттэн
Сэнээрэ ааҕабын,
Суоруллан хаалбаттан
Сонуну билэбин.
Сахалар элби́ибит,
Сүппэппит-өспөппүт.
Саамылаан анааран
Саналыы саныыбыт.
Сахалыы сананан
Сааһылаан этэбит.
Олонхо олуктаах,
Оһуохай ооньуулаах,
Ырыалаах-тойуктаах,
Ыраахтан силистээх
Уус- уран тыллаахпыт-
Ураты омукут.

АЙЫЛҔААНА. Арыылаах.

--- БИИЭХЭ СУРУЙАЛЛАР ---

Дойдум миэнэ – Мырылам

Олунньу 2-5 күннэригэр, Төрөөбүт тыл, сурук-бичик күнүн көрсө Дьокуускайга олорор "Мырыла" түмсүү "Дойдум миэнэ – Мырылам" диэн онлайн хоһоон күрэбин тэрийэн ыытта. Күрэби кэрэ айылбалаах Мырыла сириттэн төрүттээх биһиги бары билэр, истэр, таптыыр, мааны Далбар Хотуммут Сергучёва Татьяна Афанасьевна иилээн-сабалаан, көбүлээн ыытта. Киниэхэ күүс-көмө буолан дьүүлүүр сүбэҕэ киирдилэр: Сергей Леонидович Тихонов-Мырыла түмсүү салайааччыта, кэрэ куоластаах Далбар Хотун Мария Ивановна Макарова, Любовь Григорьевна Шепеткина.

Күрэх сыала-сорууга: Төрөөбүт дойдуга тапталы инэри, биир дойдулаахтары түмүү, талааннаах дьону өйөөһүн. Күрэх икки хайысханан барда: "Дойдубун сурукпар тиһэбин" диэн уус-уран тылынан төрөөбүт дойдуну хохуйу. Иккиһэ – "Дойдубун тойукпар туойабын" диэн бэйэ суруйбут айымньытын уус-ураннык аабыы.

Уопсайа 10 киһи бу күрэххэ кыттыыны ылла. Төрөөбүт дойдуларыттан тэйэ сылдьар дьон ахтылбаннарын сахалыы сайаҕас тылынан сайа этэн хоһоонно холбоотулар, хас биирдии киһи сүрэбин долгуттулар. Төрөөбүт дойдуга күүстээх таптал, уостубат умсулган, төрөөбүт дойдунан киэн туттуу өрөгөйө хас биирдии хоһоон тылыгар тиһилиннэ – харахпытыгар кэрэ дойдубут киэн нэлэмэн сыһыылара, сардааналаах хочото, кырылас кумах кытыллаах кэрэ Амма эбэ, үгүс киһини сөхтөрөр, абылыы угуйар үрдүк Тэйэр Хайа, үлэни өрө туппут үтүө үлэхит дьоно-сэргэтэ бу баардыы ойууланан көһүннэ. Тэйэр Хайа тэллэбэр күөлэһийэн улааппыт хас биирдии киһи айылҕа сүдү күүһүн, баайын, кыабын бэйэтигэр инэримиттин, уус –уран тылы нарылаан сөлкө тутта үөрэхтээгин өссө төгүл бу күрэх бигэргэттэ.

Бу буоллаҕа – дьиннээх таптал уйатын иитиэхтээбит биһиги Улуу дойдубут туоһута!

Күрэх иннинэ ытык кырдыаһаһыт Прасковья Алексеевна Аржакова – Эбэз Боккуойа суруйан

хаалларбыт хоһооннорун кийиитэ Марина Николаевна билиһиннэрдэ. Аҕа көлүөнэ дойдутугар тапталын инэримиттэн хоһоонноро барыбытын долгуттулар. Ол курдук, "Хайаларга саас кэллэ", "Мырылам Аммата", "Олонхо дойдута", "Тиргэлээбим – сайылыгым", "Тэйэрим", "Дойдубар Аммаҕа" – бу айымньылар ааптар сырдык аатын үйэлэргэ ааттатыахтара, кэнчээри ыччаты кэрэбэ, сырдыкка угуйар үтүө холобур буолуохтара.

"Дойдубун сурукпар тиһэбин" диэн анал аакка бастакы миэстэни Мария Николаевна Заровняева "Тэйэ сылдьан ахтабын" диэн хоһоонун иһин ылла. Иккис миэстэни Татьяна Афанасьевна Сергучёва "Тэйэр хайам үрдүттэн" диэн хоһооно, үһүс миэстэни Варвара Платоновна Семёнова –Байбаралаах Балбаара "Мин Мырылабар" диэн хоһооно ыллылар. "Дойдубун тойукпар туойабын" диэн анал аакка бастакы миэстэни Екатерина Николаевна Ефремова "Мырыла сарсыардата" диэн хоһоонун иһин ылла. Иккис миэстэни Александра Петровна Анисимова – Сууракаан "Мин дойдум" диэн хоһооно, үһүс миэстэни Елена Николаевна Ильина – Нам-Чы "Тапталлаах Мырылабар" диэн хоһооно ыллылар. Бастакы миэстэни ылбыт дьон 2000 харчынан, иккис миэстэ-1500 харчынан, үһүс миэстэ-1000 харчынан, анал ааттар 500 харчынан наҕараадаланнылар.

Биһиги бары киэн туттар киһибитигэр Александра Самсоновна Бочкарева-Иннокентьеваҕа – Сууралдымаҕа "Төрөөбүт дойдуга бэриниилээх" диэн анал аат "Дойдум кута" диэн хоһоонун иһин инэрилиннэ. Киһи хоһооно билинни кэм саамай сытыытык турар болпуроһун таарыйан, ыалдыа сытан, төрөөбүт дойдуга көмүскэлэ оҕотун дириг далайтан ороон таһааран, түһбэр бигээн, бэттэх кэлбитин туһунан суруйбутун бары да олус долгуй, диригник ылына аахтыбыт.

"Сайылык оҕото" диэн анал ааты Мария Николаевна Попова-Слепцова "Сайылык" диэн хоһоонун иһин ылла. Киһи хоһооно чахчы да барыбытын тапталлаах сайылыкпытыгар угуйан үөртэ-көтүттэ. Мария төрөппүттэрэ Көбдөк хайа тэллэбэр сайылык туттан, олус үчүгэйдик аныгылыы оностон,

хас да сыл сайылаабыттарын бары да билэбит. Маша хохуйууттан бу барыта тиллэн кэлэн, харахпытын манньыппыта саарбаҕа суох.

"Сүрэх этэр тыллара" диэн анал ааты кийиит кыыспыт Наталья Егоровна Сергеева "Киэн тутта, кэрэхсии кэпсизбим" диэн хоһоонун иһин ылла. "Наталья хоһоонун ааҕа олорон, төрөөбүт дойдубутунан бары да киэн тутта санаабыт буолуохтаахпыт. Хас биирдии кийиит-күтөт биһиги дойдубутун ити курдук сүрэхтэр киллэрэн, тойугар туойа сылдьарын бигэргэтэн суруйбута барыбытын да үөртэ, манньыпта,"-диэн санаатын үллэстэр Татьяна Афанасьевна.

"Утум-Көлүөнэ" диэн анал аат Лена Андриановна Соловьёва-Максимоваҕа "Төрөөбүт дойдуга ахтылбана" диэн хоһоонун иһин инэрилиннэ. Урукку көлүөнэ бары кэриэтэ киһи төрөппүттэрин талааннарыгар сүгүрүйэр дьон буолуохтаахтар. Руслан диэн ааты хас биирдии Мырыла ааттаах киһи туоххаһыйа ахта саныыр. Киһи байаанын тыаһа, эйэбэс-сайаҕас майгыта барыбыт сүрэхпитигэр сырдык сулуус буолан сыдыаайар. Лена аан бастаан суруйбут хоһооно, дьоннорун утумнаан, киэн аартык буолан тэлэһийэ турдун диэн алгыһыт. Ленаҕа Арассыйа худуоһунньуктарын сойууһун чилиэнэ Александра Самсоновна Бочкарева-Сууралдыма анал бириһэ ананна.

Ытык сирдээх үтүө-мааны айылбалаах төрөөбүт дойдубутугар мааныланан үөскээммит, бары да дойдубутун ахтабыт, саныыбыт. Аар Айыылартан айыллыбыт ырааһынан, сиздэрэийинэн, сэргэбинэн, чөл-чэгиэн бэйэтинэн бастыннара буоларын хас биирдии киһи сүрэхпитинэн сэрэйэбит, сүгүрүйэбит, киэн туттабыт. Дойдубут кэни, үүнэ-сайда турарыгар бары ис сүрэхтэн баҕарабыт, кыһаллабыт. Айар куккут арылы кустук өнүнэн дьэргэлдэйдэ оонньоотун! Иэйии имэнэ сүрэххит төлөнүттэн сөбүрүйбэккэ күөдүйэ кыстын! Ыра санаабыт ымыы кыыма буолан үрдүккэ көтүттүн!

Харчынан күүс-көмө буолбут дьоммутугар С.Л. Тихоновка, В.В. Макаровка, Г.Г. Сергучева уонна түмсүүбүт бар дьонугар барҕа махтал тылларын тиздэбит!

**Наталья СЕРГЕЕВА-ААНА КЫЫҺА,
Чурапчы литэрэтииринэй түмсүүтүн чилиэнэ,
СӨ үөрэбириитин туйгуна.**

--- КӨР-СЭРГЭЭ ---

«Саха» НКХ ханаалын Олунньу 15-21 күнүнээби бырагыраамата

Олунньу 15 күнэ Бэнидизинньик	Олунньу 16 күнэ оптуорунньук	09:35 - Саха сатаабата суох 6+	информационнай биэри 12+	12+	13:00 - Эр Бэрдэ 12+
06:00 - Сана кун 12+	06:00 - Сана кун 12+	10:00 - «Саха сирэ»	10:15 - Якутск сегодня 12+	10:15 - Якутск сегодня 12+	13:30 - Кунтэн кун 12+
07:00 - Утро в Якутии 12+	07:00 - Утро в Якутии 12+	информационнай биэри 12+	11:00 - Дойдум дьоно 12+	11:00 - Дойдум дьоно 12+	14:30 - Айыы кыата-айар кыа 12+
08:00 - Сана кун 12+	08:00 - Сана кун 12+	10:15 - Якутск сегодня 12+	11:15 - Полярная звезда 6+	11:15 - Сээн сирэ 12+	15:45 - Сила духа 12+
09:35 - Саха сатаабата суох	09:35 - Саха сатаабата суох	11:00 - Дойдум дьоно 12+	12:00 - «Якутия»	12:00 - «Якутия»	18:00 - «Якутия»
10:00 - «Саха сирэ» инф. биэри 12+	10:00 - «Саха сирэ»	11:15 - Аал-луук мас 12+	информационная программа 12+	информационная программа 12+	информационнай биэри 12+
10:15 - Якутск сегодня 12+	информационнай биэри 12+	12:00 - «Якутия»	12:15 - Асчыттар 6+	12:15 - Холод 12+	18:15 - Истин илдьит 6+
11:00 - Дойдум дьоно 12+	10:15 - Якутск сегодня 12+	информационная программа 12+	13:00 - Бу Дьокуускай 6+	12:45 - Бастын клип 12+	19:00 - Комус туған 12+
11:15 - Бай 12+	11:00 - Дойдум дьоно 12+	12:15 - Саха итэҕэлэ 12+	13:30 - «Саха Сирэ-Якутия»	13:00 - Бу Дьокуускай 6+	19:45 - Сахалыы киинэ 12+
12:00 - «Якутия»	11:15 - Сээн сирэ 12+	12:45 - Бастын клип 12+	информационная программа 12+	13:30 - «Саха Сирэ-Якутия»	20:30 - «Кунтэн кун»
информационная программа 12+	информационная программа 12+	13:00 - Бу Дьокуускай 6+	14:00 - «Тэтим» радио 12+	информационная программа 12+	информационнай биэри 12+
12:15 - Дойдум дьоно 12+	12:15 - Асчыттар 6+	13:30 - «Саха Сирэ-Якутия»	15:00 - Урдэл 12+	14:00 - «Тэтим» радио 12+	21:30 - Кэнсирэ 12+
12:45 - Бастын клип 12+	информационная программа 12+	информационная программа 12+	16:00 - «Саха сирэ»	15:00 - Кэрэ кэпсээн 12+	23:15 - Кэрэ кэпсээн 12+
13:00 - Бу Дьокуускай 6+	12:15 - Асчыттар 6+	14:00 - «Тэтим» радио 12+	информационнай биэри 12+	16:00 - «Саха сирэ» инф. биэри 12+	00:30 - Комус туған 12+
13:30 - «Саха Сирэ-Якутия»	13:00 - Бу Дьокуускай 6+	15:00 - Горожане 12+	16:15 - Уутээн кэпсээнэ 12+	16:15 - Кэрэ кэпсээн 12+	
информационная программа 12+	13:30 - «Саха Сирэ-Якутия»	16:00 - «Саха сирэ» инф. биэри 12+	16:45 - Клевая рыба 12+	16:30 - Геван 12+	Олунньу 21 күнэ баскыһыанна
14:00 - «Тэтим» радио 12+	информационная программа 12+	информационнай биэри 12+	17:15 - Тыыннаах дорбоон 12+	17:00 - Дойдум дьоно 12+	06:00 - Бу Дьокуускай 6+
15:00 - Интеллектуальная игра 12+	14:00 - «Тэтим» радио 12+	информационная программа 12+	18:00 - «Саха сирэ»	17:15 - Тыыннаах дорбоон 12+	07:30 - Асчыттар 6+
16:00 - «Саха сирэ»	15:00 - «Мэник сүрэх» 12+	16:15 - Куорчэх-шоу 12+	информационнай биэри 12+	18:00 - «Саха сирэ»	08:15 - Парламентский вестник 12+
информационнай биэри 12+	16:00 - «Саха сирэ» инф. биэри 12+	17:00 - Тохсунньу тойуга 12+	17:15 - Ааспыт ааспат амтана 12+	информационная программа 12+	08:30 - Саха итэҕэлэ 12+
16:15 - Интеллектуальная игра 12+	16:15 - Тыл-батл 12+	18:00 - «Саха сирэ»	18:15 - Ааспыт ааспат амтана 12+	информационная программа 12+	09:00 - Истин илдьит 6+
16:30 - Саха Липснеле12+	17:15 - Тыыннаах дорбоон 12+	информационнай биэри 12+	19:00 - «Якутия» инф. программа 12+	18:15 - Айуу-чэ! 12+	09:45 - Будем вместе 12+
17:00 - Дойдум дьоно 12+	18:00 - «Саха сирэ» инф. биэри 12+	информационная программа 12+	19:15 - Талбан 12+	19:00 - «Якутия»	10:00 - Полярная звезда 6+
17:15 - Олонхо эйгэтэ баарын тухары 12+	18:15 - Ааспыт ааспат амтана 12+	19:00 - «Якутия»	20:30 - «Саха Сирэ-Якутия»	информационная программа 12+	10:45 - Детское время 6+
18:00 - «Саха сирэ» инф. биэри 12+	19:00 - «Якутия»	информационная программа 12+	информационная программа 12+	информационная программа 12+	11:00 - Отчет
18:15 - Ааспыт ааспат амтана 12+	19:15 - Талбан 12+	21:00 - Сила духа 12+	21:00 - Сила духа 12+	20:30 - «Саха Сирэ-Якутия»	Правительства РС (Я) 12+
19:00 - «Якутия»	20:30 - «Саха Сирэ-Якутия»	21:30 - Золотой фонд 12+	21:30 - Сээн сирэ 12+	информационная программа 12+	12:30 - Золотой фонд 12+
информационная программа 12+	инф.программа 12+	22:15 - Бастын клип 12+	22:15 - Бастын клип 12+	21:00 - Куорчэх-шоу 12+	13:00 - Холод 12+
19:15 - Талбан 12+	21:00 - Сила духа 12+	22:30 - Итоги дня 12+	23:00 - Бу Дьокуускай 6+	21:45 - Бай 12+	13:30 - День за днем 12+
20:30 - «Саха Сирэ-Якутия»	21:30 - Аал-луук мас 12+	23:00 - Бу Дьокуускай 6+	23:30 - Саха сатаабата суох 6+	22:30 - Итоги дня 12+	14:30 - Геван 12+
информационная программа 12+	22:15 - Бастын клип 12+	23:30 - Саха сатаабата суох 6+	00:00 - Талбан 12+	23:00 - Саха сатаабата суох 6+	15:00 - Горожане 12+
21:00 - Сила духа 12+	22:30 - Итоги дня 12+	00:00 - Талбан 12+		00:00 - Интеллектуальная игра 12+	16:00 - ТВ-спорт 12+
21:30 - Сээн сирэ 12+	23:00 - Бу Дьокуускай 6+		Олунньу 19 күнэ бээтинсэ		18:00 - «Якутия»
22:15 - Бастын клип 12+	00:00 - Талбан 12+		06:00 - Сана кун 12+	Олунньу 20 күнэ субуота	информационнай биэри 12+
22:30 - Итоги дня 12+			07:00 - Утро в Якутии 12+	06:00 - Бу Дьокуускай 6+	18:15 - Истин илдьит 6+
23:00 - Бу Дьокуускай 6+			08:00 - Сана кун 12+	07:00 - Сана кун 12+	19:00 - Моя Якутия 12+
23:30 - Саха сатаабата суох 6+			09:35 - Саха сатаабата суох 6+	09:00 - Истин илдьит 6+	19:30 - Урдэл 12+
00:00 - Талбан 12+			10:00 - «Саха сирэ»	09:45 - Кэрэ кэпсээн 12+	20:30 - «День за днем» 12+
			информационнай биэри	11:00 - Отчет	21:30 - Уутээн кэпсээнэ 12+
				Правительства РС (Я)12+	22:00 - Клевая рыба 12+
				12:30 - Золотой фонд 12+	22:30 - Кэнсирэ 12+
					00:00 - Горожане 12+

ЭТО ПРОДОЛЖИТСЯ!

Күндү кэллээзбитин, Бэчээт
туйгунун Федор Алексеевич
ПРОТОДЬЯКОВЫ үйэ анаардаах
үбүлүйгүнэн ис сүрэхпититтэн
итиитик-истинник эбэрдалибит!

Эн бигиуг тэрлэлтбигиугэр 31 сыл үтүө суобастаахтык үлэлзэн кэллин. Бу сыллар тухары хаһыат кэмигэр, хаачыстыбалаахтык бэчээттэнэн тахсарыгар күнүстэри-түүннэри, сылайары-элэйэри аахсыбакка, бэриниилээхтик үлэлииргинэн бигиуг киэн туттабыт. Бэчээттээччи эрэ быһыытынан буолбакка, эрдээксийэ, типография үлэтин ымпыгар-чымпыгар тийиэ баһылаан, бары үлэһит илиини сатабыллаахтык солбуйар талааннааххын. Бигиуг онтон астынабыт, холобур онгостобут.

О Күндү киһибитигээр, эйиэхэ, киил мастыы кытаанах доруобуйаны, эр киһилии бөбө санааны, ситиһиһлээх үлэни, тус олоххор дьолу-соргуу баҕарабыт! Инникитин да эдэрдий эрчимнэр энчирээбэккэ, үлэ, олох тэтимин кытта тэҥнэ хардыыланан эс дьэн алгыспытын аныыбыт.

Эбэрдэни кытта «Сага олох» хаһыат кэлэктиибэ.

БИЛЛЭРИИ / ОБЪЯВЛЕНИЕ

Владимир Викторович Сотников аатыгар 17.02.2008с. бэриллибит ВВ 094829 №-дээх “Ветеран боевых действий” дастабырыаннаа сүппүтүнэн, дынгэ суоҕунан аабыллар.

Күндү убайбыт, Хайахсыт нэһилиэгин олохтооҕо
РОМАНОВ Илья Яковлевич

бу дьыл олунньу 9 күнүгэр уһуннук, ыараханлык ыалдьан олохтон туораабытынан, билэр дьонугар диринник курутууйан туран иһитиннэрэбит.

Бииргэ төрөөбүттэрэ, кинилэр оҕолоро, сизэннэрэ.

--- ПРОКУРАТУРА ИЙТИННЭРЭР ---

Уоту арааран, эппиэтинэскэ тардылынна

2021 сыл тохсунну ыйга Чурапчы оройуонун прокуратурата электричество уотунан туһанааччы быраабын кэһии тахсыбытынан, бэрэбиэргэни ытта.

Санатар буоллахха, РФ туһанааччы
быраабын көмүскүүр сокуонун уонна Дойду
Бырабыталыстыбатын тустаах уураабын
ирдэбиллэнэн электричествога тустаах
үлэни былаанынан онорук иннинэ, уот
архасын 10 күн иннинэ уоту туһанааччыны
сэрэтиллиэхтээх.

Бэрэбиэркэ түмүгүнэн, 2020 сыл ахсыннытыгар уонна бу сыл тохсуннууыыгар уту арааран туран, Мындабаайы, Хадаар уонна Чурапчы нэһиликтэригэр Чурапчытабы РЭС үлэһиттэрэ, билаан быһыытынан, үлэни ыыппыттар. Онуоха уту араарыы туһунан эрдэттэн иһитиннэрбэтэхтэрэ быһаарыллына.

Оройуон прокуратурата сокуону кэһиини туоратар сыалтан Чурапчытаабы РЭС салайааччытын аатыгар сокуону туоратыы туһунан сургуу киллэрдэ, ону тэнэ Дойду административнай буруйдарын туһунан кодексын 14.8 ыст. 1 чааһ. көрүллэр буруй булуллан, салайааччы аатыгар административнай дьыаланы көбүттэ.

Сокуону кэһиилэр туоратылыннылар,
дуоһунастаах сирэй административнай
эппиэтинэскэ тардылынна.

Убаастабыллаах аабааччы, туора турума, сокуон уонна быраап кэһиитин утары тэннэ үлэлэс - тустаах уорганнарга иһитиннэр.

**Чурапчы улуусун прокурорун э.т.
И.Г. ЧЕРКАШИН.**

--- КЭРИЭСТЭБИЛ ---

**Сырдык аатын өйдүү-
саныы сылдыяхпыт..**

Биһиги, “Күбэйэ” үнкүү бөлөбө, тэриллиэхпититтэн ыла, үгүс дойдулары кэрийдибит, араас омуктары кытта алтыстыбыт, элбэххэ үөрэнэн, кыйайы-хотуу көтөллөнөн, нэһилиэкпит, улууспут аатын аагтаттыбыт. Онуоха көстүүмнэритин, атрибуттарбытын ситэрии-хоторуу сүрүн сорукуптунан буолааччы. Онуоха үнкүү бөлөбөр, түмсүүбүтүгэр олус дьоһурдаах, идэлэригэр бэринилээх, айар-тутар иистэнньэн кыргыттардаах буолан үрдүгү ситистибит дии саныыбын.

Биир оннук киhibитинэн Өрөспүүбүлүкэбэ уонна Чурапчы улууһугар норуот маастара, талааннаах иистэньнэн **Фекла Константиновна Горохова** буолара. Кини ханнык да көрүг иистэн иннибэт дэгиттэр иистэньнэн этэ. Сахалыы араас көрүг таҥаһы тигэрэ, ону норуокка тарҕатыгыа дьохун кылаатын киллэрсибитэ. Дьиэ кэргэн күннээби түбүгүн үмүрүтэ охсон, иһигэр-күүһүгэр ылсара — ыра санаатын ыпсаран, түүн хойукка диэри олорон, дьэрэкээн оһуордары оһуруонан анньара, быысапкалыыра, көрүүхтэн кэрэ сахалыы таҥаһы тигэрэ. Кини ол үлэлэринэн араас таһымнаах быыстапкаларга, күүнкурустарга кытара.

Суралаах үлэтинэн уран тарбахтаах норуот маастара ааты ылбыт дүүгэгэит барохсон Грохорова Фекла Константиновна онорон, иистэнэн хаалларбыт айымньылаах үлэтин кэнчээри ыччата кэнэбэскитин саныы, үйэтитэ сылдыыаба, удьуор утума салбанан, сайда, ситимнэнэ түрүөбэ...

“Күбэйэ” түмсүү бөлөҕө.

Курус санаа, үтүө өйдөбүл

1986,1987 сыллар түмүктэринэн оройуон солхуостарын куоталаһыыларыгар бастакы миэстэлэри ылбыта. 1986 с. солхуост өрөспүүбүлүкэҕэ бастаан, партия обкомун, Министирдэр Сэбиэттэрин, Профсоюус Сэбиэтин Кыһыл Знамяларын, 1988 сыл түмүгүнэн МНР Знамятын ылбытара. Ол туһунан Акулина Николаевна үрдүк биилилээх, улахан уопуттаах, тэрээһиннээх каадырдары кытта үлээһитин олус кизн тутта, астына кэлсиирэ.

Кинини куоракка олорор таайа Егор Гаврильевич Дьячковский табаарыһын Николай Николаевич Гаврильевы билиһиннэрэн, 1991с. кэргэн тахсыбыта, итинэн Дьокуускайга кэспүтэ. Онно «СӨ Социальная харыстабыл уонна дьарыктаах буолуу киинигэр» үрдүк категориялаах исписэлиһинэн 2000 с. диэри үлэлээбитэ. Үлэтин сүннүүнэн өрөспүүбүлүкэ оройуоннарыгар командировкаларга сылдьара, эдэр ыччаты сана идэҕэ үөрэттэриингэ, үлэ миэстэтин булууга, сана бырайыактары көмүскээһингэ таһаарыылаахтык үлэлээбитэ. 2003 сылтан ЯГИТИ-га сибээки үүнэрэрэччинэн үлэлээбитэ. Кэлин 2011с. ХИФУ-га холбоһон технологической үнүстүүт буолбут улахан кэлэктиипи кытта үлэлээбитэ. Бу кэмнэргэ Сайсары укуругар дьокутааттары, куорат Мэрин талыы быыбардарыгар агитатордары салайан, хамнастаан үлэлэппитэ, үчүгэй үлэтин иһин Махтал суругунан бэлиэтэммитэ. Акулианабыт ыал буолан куоракка олоробуттан бииргэ үөрэммиттэр – «Юность-68» түмсүү салайар-дьаһайар кииммит буолбута. Кини ыллыктаах тыла, ураты сонун идийэтэ бастакынан буолааччы. Түмсүүгэ, сүбэлэһиигэ кинилэр дьиэлэрин аана биһиэхэ куруутун аһаҕас буолара.

Куоракка олорор Мугудай нэһилиэгин түмсүүтүгэр актыыбынандык үлэлэлээр – ыһахтары тэрийсэр, сөптөөх сүбэлэри, этилэри бизэрсэр. «Мугудай нэһилиэгэ» кинигэни таһаартарыгы редакциялаан бизрбитэ. Кини сурук үлэтин кыйаа-хото тутара, ыарырыаппат этэ. Ол иһин дүүгэлээр: «Эн олох суруйааччы буолуох киһи хаалбыккын» дээн хайбаан эттэхтэринэ, «бабар буолуо» дээн күлэн кэбһиһэр. Ол кинигэ бһиһэрэмин куоракка олорор мугудайдарга тэрийэн, сылдыһыт дьон махталын ылбыта. Нэһилиэк сайдар кэскилэ, эдэр ычат олохсууар сирэ билинни үйүгэ эппиэттиир таас оскуолалаах буолуохтаабын өйөөн, бһиһиги выпуск субаайаны атылаһаабын ыһыһы таһаарбыппат. Ону Акулина бастаакин өйөөн, харчы хомуйуутугар үлэлээбитэ. Барыта 106 тыһ.солк. хомуйан туттарлаппыт. Уон сыл буолан баран сана таас оскуола туттуллан үлэгэ кирибитэ.

Биһиги кылаас оскуоланы бүтэрбиппит 50 сылыгар анаан «Арахсыспат аргыстарым» дьин ааттаах кинигэбигигэр үөрэлпит учууталларын, бииргэ үөрэммит добоотторун туһунан ис сүрэхтигэн суруйбут ахтыта кинигэ бастагы сурун ыстатыагынан буолбута.

Ася 5-6 кылаастарга туризм курууогар сылдыбыта, онно үүнээйилэри, туризмга сөптөөх теоретическай матырыйааллары үөрэтэллэрэ, похоттарга сылдыалара.

Акулина айанныырын, сиридойдуну көрөрүн сөбүлүүрү, сылдыара. Ол иһин бииргэ үөрэммит доботторун агитациялаан, кинилэр дьиэ кэргэттеринээн Куруллурунэн, Еланканан, Лена Очустарынан күлүлэйдээн, Амма Мындагаайытыгар сөтөлүөн, Сахабыт сирин кэрэ миэстэлэрин көрөн, айылбалаһын алтыһан, күөс-уох киллэринэн, доһуһа сыныннан кэлбиһпит. Акулина Мугудайга уопастабынанһа үлэтээн туора турбат этэ. Зона начаалынньыгынан үлэлээбитэ, политүөрэһи ытытара, «Знание» уопастабыа салайааччытынан үлэлээбитэ. Нэһилиэккэ ытытыллар субуотунньуктарга - быһах, дупба быһыытыгар, фермаларга хотон хаарын түһэригэ, сыбах сыбааһыныгар, сүөһү өлөрүүтүгэр, ыанныксыттары бырааһынныктарга, өрөбүллэргэ сыныннан солбуйуу үлэлэригэр сылдыһара.

Кэргэнэ Николай Николаевич Гаврильев – филологической наука хандыдаата, профессор, Саха Өрөспүүбүлүкэтин судаарыстыбаннай бириэмийэ лауреата, тыыл, үлэ бэтэрээнэ. Кини «Ого дьизтиттэн олук үктээн» дьэн кинигэтин Акулина редакциялаан таһаарарбыта. Бу кинигэтин Николай Николаевич таппыыр кэргэнигэр Акулинатыгар анаабыта. Николай Николаевич научнай үлэтигэр «Сахалыы-фрацузтуу тылдьыт» кинигэни таһаарарыгар тылбаастарга көмөлөһөн, көмпүүтүргэ бэчээттээн, тууган да кэмнэммэт улахан көмөнү онорбута. Онуоха Николай: «Францияба күүлэйдээн кэл» дьэн ороскуотун уйууан, дьүөгэтинээн Дунялыын Францияны астына көрөн, дуоһуя сынньанан кэлбиттэрэ. Укулай киниттэн 16 сыл аба этэ да, Акулина билиитин-көрүүтүн, дьиз кэргэнэ ыллыктаах тылын, сөптөөх сүбэтин, даһалын иһин кинини олус ытыктыыра, таппыыра. Ол да иһин үйэ чиэппэрриттэн ордук өйдөһөн-өйдөһөн биүргэ олорбуттара. Акулина Нькулайын эмиз онук сөбүлүүрэ, кинилиин ыал буолан олох дьолун билиим, төрөппүтүрбинэээр үйэм быдан уһаата дьэн махтанара. Биүргэ төрөөбүт быраатыгар Афоняба, балтыгар Уляба, убайын Василий Афанасьевич оҕолоругар, бары сиэттэригэр дурда-хаха буолан, ийэли истин сыһыанынан, тапталынан дьизтигэр олордон, үөрэхтээх үлэһит дьон, ыал онортоон, кинилэр тустарыгар олоғун толору аһаата.

Күндү бииргэ үөрэммит дьүөгэбит, доборбут Акулина
Николаевна сырдык, кэрэ мөссүөн, амарах-уялгас
сыһыана, үтүө майгыта, олорон ааспыт олоһо мэлдьс
биһиги сүрэхпитигэр тыыннаах хаалыаҕа... Күндү киһибит
бу орто дойдуттан барыта тугунан да толуйуллубат
улахан сүтүклүт буолар.... Быдан дьылларга быраһаай,
күндү дьүөгэбит...

**Мугудай орто оскулатын 1968 сыллаахха
бүтэрбит доһотторо «Юность 68» түмсүү.**

Ген. дирижэктэр - **Н.М. СТРУЧКОВА**.
 Кылаабынай эрдээккэстэр - **Л.В. ГОРОХОВА**.
 Кылаабынай эрдээккэстэр солбуйааччы - **Е.Г. МАКАРИНСКАЯ**.
 Эпизиттирүп сэкирээктэр, сурук отделе - **А.Н. ЗАХАРОВА**.
 Тыя хааһаһыстыбата, эканомикэк отделе - **А.М. СЛЕПЦОВ**.
 Кэрэспэдиэнтнэр - **С.А. ЖЕНДРИНСКЭИ, М.В. ПЕТРОВА**.
 Таһааччы - **Л.К. ПОПОВА**.
 Бэчээттээчи - **Ф.А. ПРОТОДЬЯКОНОВ**.

Хахыат бэчээккэ бэриллэр графига: 16 х 00 м. Бэчээккэ бэрилиннэ: 16 х 00 м. "Сахабэчээт" автономнай тэрилтэтин "Сана олох" хахыат эрдээксийэтигэр 12.02.2021 с. офсетка бэчээттэннэ. Типография аадырыһа: 678670, Чурапчы сэл., Карл Маркс үүл., 26 "а". Индексэ: ПИ964. Хахыат нэдиэлэҕэ икитэ: оптуорунньука уонна бээтинсэҕэ тахсар.

Тэрийн таагараччлал: СӨ Бэрбыгальтсылбгта, Саха Эрстүбүлүктүн "Сахабэчэт" Судаарыстыбаннай автономнай тэриттэтин "Саана олох" ханыат эрдэсэкэйлэ.

677000, Дьокуускай к., Орджоникидзе уул. 31, 124 каб. тел./факс: (411-2) 34-39-17 e-mail: sakhapeace@mail.ru. Российскай Федерация Роскомнадзор СӨ салгалттарын 20 с. бэс ыйын 3 күнүгэр регистрацияллыт нүмэрэ – **ПН №УТ14-00059.**

Эрэдээхийз аадырйһа:
678670, Чурапчы сэл.,
Карл Маркс уул., 26
"а". **Төлөпүүннэрбит:**
эрэдээктэр – 41-332,
отделлар – 41-265, 41-358.
E-mail: sanaoloh@mail.ru,
сайт: sanaoloh.ru, **instagram:**
@sanaoloh

Бэчээкээ сакаас: № 10 (11763)
Кээмэй: 2 бөч. лийс
Ахсаана 1200. Хаһыат сыаната: 15

*Аалтар сурууар эгилээр санаа редакция
 позициягыр мэдош сөн түбэлээр
 буолботох. Суруука ыйгылар чакыылар
 көрөөтисаатарыгар эгилэтинэни аалтар тух
 баһата суруу*